

A
SZERELEMÉRŐL ÉS HÁZASSÁGRÓL.

—
DÍJAZOTT PÁLYAMŰ,
IRTA
BARSI JÓZSEF.

—
(A másolás és fordítás joga fenntartatik.)

KIADTA
HORVÁTH DÖME.

—
Ára : 50 újkr.

A

SZERELEM RŐL ÉS HÁZASSÁGRÓL.

DÍJAZOTT PÁLYAMŰ,

IRTA

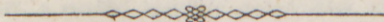
BARSI JÓZSEF.

(A másolás és fordítás joga fenntartatik.)

KIADTA

HORVÁTH DÖME.

KECSKEMÉTEN,

NYOMATOTT SZILÁDY KÁROLYNÁL.

1861.

„A sokaság rajong és tévelyeg, és semmire sem jut el;
csak keveseknek adatott az igazságot ott keresni, hol
az közönségesen fekszik, a legmindennapibb dolgok
között.“

A teremtés történetének nyomai.

A 50.843

31968

Értesítésül.

A mit az olvasó a következő lapokon talál, az először a Szegedi Híradó tárczájában látott napvilágot, és pedig annak 1860-dik évi folyamában a 6—19 számokban.

Ugyánazon évben a Napkelet hozta újra; de híven-e vagy nem, megmondani nem tudom; mert e lap kiadó-szerkesztője, Vahot Imre úr, jónak látta ugyan az értekezést úgy a hogy átvenni, de szerzőjét máig teljesen mellőzte.

Ezt szükségesnek tartottam megemlíteni, hogy a közönség a Napkeletben megjelent értekezésem szövegét ne tekintse általam helybenhagyottnak. Annál inkább, mert napokban láttam Rapos József Nötlenség czimű munkáját, melyben sok idézet van az enyimből, de nem kellő hűséggel, összehordva, forrásul pedig nem a Szegedi Híradó, hanem a Napkelet van megnevezve, úgy hogy nem tudom a forrás-e a hibás, vagy a ki abból merített.

A jelen kiadást szóról szóra a Szegedi Híradó után nyomattuk, az eredeti kézirat szerint. Szerző, a mit igaznak tartott, a rendőri kormány gyámkodása alatt is oly nyíltan hirdeté, hogy most sem teheti nyiltabban.

Egyre legyen szabad figyelmeztetni olvasómat itt a küszöbnél: ha nincs kedve vagy ideje az olvasottak fölött gondolkozni, ne fáradjon s ne olvassa a mit írtam, mert félreérthet, a mit nem ohajtok. Tudván hogy egyszerű emberlétünk minden más létezésünk alapja; hogy emberré

lehet az ember a természet és társadalom legnagyobb kedvezései és leggyötrőbb mostohaságai közt is, de csak úgy, ha gondolkozni önnön eszével bír és mer: okoskodásaimat úgy fűztem, mint értelmem sugallá, s erkölcsi érzetem javallá. Ennélfogva remélem, hogy a nyom, melyet kijelöltem, az igazság útja, és boldogságra vagy a legroszabb esetben legalább erényre vezet, ott pedig

„Joga van jót várni a jónak!“

Érzém a tárgy súlyát, ezen érzet vezeté tollam. Vágyam egyébiránt nem lehet az, hogy a nemzet a szerelem és házasság dolgában az általam kimutatott irányt szó nélkül kövesse, hanem hogy oly úton járjon, mely neki minél hosszabb és minél boldogabb létet biztosítson e földön; mert, mint más helyen mondtam, a nemzetek mint nemzetek, nem mennek be sem a mennyek országába, sem a pokolba, hanem itt e földön veszik el akár erényeik jutalmát, akár bűneik büntetését.

A legjobbat ohajtva és remélve írárok e sorokat Pesten. 1861. Boldogasszonyhava 20-kán.

A szerző.

A

SZERELEMÉRŐL ÉS HÁZASSÁGRÓL.

„Mi az oka, hogy a középosztály ifjai napjainkban oly ritkán nőszülnek, s mely módok által lehetne e bajt megszüntetnünk?“

E két kérdést tűzte ki a „Szegei Híradó“ szerkesztősége lapja 36-dik számában 1859-dik őszelő első napján megoldásul.

Kétszer, háromszor olvasám a szomorún meglepő szavakat, és eszembe jutván Berzsenyi verse:

„Romlásnak indult hajdan erős magyar!“

azt kérdém magamtól: lehetséges-e, hogy az önkéntes nőtelenkedés mételye elharapózott legyen népünk középosztályába is? és ez-e amaz örvendetes jel, mely arra mutat, hogy az ország szebb és jobb jövőnek megy eléje?

Teendőim által másfelé vonatva, elvesztém a vést hirdető és ellene írt kereső lapot sze-

meim elől, másokra bízván, hogy a föltárt bajokait kutassák, és ha föltalálják, annak utján tegyék közre.

Gondolatimban mindazonáltal megcsendülnének a baljóslatú szavak. Akaratlanúl is fűrkészte elmém a súlyos nyavalya eredetét; de irandó róla nem valék, nem hivén, hogy tollamra szükség legyen oly kérdés föloldásánál, mely épen mivel életkérdés, lehetetlen hogy mindenkit egyenkint és a nemzetet tömegesen ne érdekelje, és hogy minden körben komolyan meg ne hányassék. A sok író közül, gondolám, bizonyosan pályázni fognak többen, és noha még legujabban is azt kelle tapasztalnunk, hogy a tudós társaság által nagy díjak mellett kitűzött kérdésekre vagy senki sem pályázott, vagy kevesen; valamint azt is, hogy a pályaművek a kitűzött jutalomra nem találtattak érdemeseknek: hivém mégis, most az egyszer egyik-másik csak eltalálja a baj forrását, és eltalálandja egyszersmind a mély komolyságú tárgyhoz a kellő szót és illő hangot.

Azonban veszem a „Szegedi Hiradó“ 50-ik számát, és annak belső lapján oly tudósítást olvasok, melyből azt kelle kivennem, hogy vannak írók, kik a föltett kérdéseket gúny tárgyává tették, és hogy van a hazában oly lap is, mely ezt az eljárást helyeselte, a hölgyeknek szánt

hasábjain engedvén a meggondolatlan toll szüleményének tért. *)

Ekkor még inkább látogatott meg a magány perczeiben a szegény haza képe, melynek arczán minden vonás a fájdalom vonása, melyet némely fiainak korcsosodásán, némely leányainak feslettségén érez, és mely ellen midőn írt keres, hideg gúnynyal találkozik és részvétlen kebelekkel. És engedék a belső szózatnak, mely mondá, hogy írjak, hogy ne hallgassam el amiket gondolék, és miket csöndes házi estén e komoly dologról bizalmas körben beszélgeténk.

*) A „Szegedi Híradó“ idézett lapján ezek állanak :

„A „Hölgyfutár“ 122. számában közöltt be nem küldött pályaművet a házasságról olvastuk. Írójának kár volt be nem küldenie. Sokkal nagyobb szolgálatot tett volna az ügynek, mint így, mert mi legalább eltetjük volna láb és szem elől. Nem engedttük volna, hogy a legüdvösebb kérdés kigúnyolva és ezáltal annak fontossága, a remény, hogy e bajon valaha segítve lehessen, megtörve, szóval az egész, mint nem gyakorlati kérdés és teljesen érdektelen és kivihetetlen ábránd, elodázva legyen. Az értekezés különben igen talpraesett valami. Írója széles olvasottsággal és életismerettel, de — bocsásson meg a t. levelező úr, — kevés komolysággal, még kevesebb szeretettel bír a közemberiség irányában. Tanácsaiban sok igazság van, fájdalom hogy van; és mindaddig lesz, míg akad, ki akár szeszélyből, akár roszakaratból tréfálni merészel a legfontosabb és üdvösebb intézményekkel. A beérkezett és naponkint érkező pályaművek különben eléggé bebizonyíták a kérdés fontosságát és korszerűségét. Majd meglátjuk, ha lehet-e a bajon segíteni.“

I.

Az okok oka.

Ugy látszik nekem, hogy nem tévedek, midőn azt állítom, hogy valamint a testi nyavalyák közül épen a legveszedelmesebbek egyzersmind ragadók, úgy ragadók az erkölcsi nyavalyák közül is épen a legveszedelmesebbek.

De állítani merném csaknem azt is, hogy az ily ragadó és ezáltal kétszeresen veszedelmes testi és erkölcsi nyavalyák mint ikertestvérek, egy azon forrásból erednek.

Mivel nem akarok sem lélektani, sem testi szervezetünket fejtegető könyvet írni, hanem népszerű értekezést, mely a föltett két kérdésre, amennyire tőlem telik, alaposan ugyan, de mégis mindenki által érthetőleg megfeleljen: ennél fogva hosszas bizonyítgatás és kimutatás helyett egyenesen a józan észre kell hivatkoznom, midőn azt mondom, hogy azon közös forrásnak, melyből az emberiség legtöbb, legveszedelmesebb és épen ragadó testi és erkölcsi nyavalyái erednek, egyenesen az okosság hiányát tartom. Aki ebben kételkedik, gondolkozzék maga, és előbb-utóbb egy véleményen lesz velem.

Ha az okosság hiánya, vagy más szóval az oktalanság minden más bűnök és bajok for-

rása: bizonyosan mindazon bűn és baj is, mely az emberek életében a szerelmet kíséri, nem a szerelem lángjából ered, hanem oktalanságunkból, mely a legszentebb ugyan, de egyszersmind legégetőbb láng természetét vagy szándékosan félreismeri, vagy vakmerően tagadja, és így is úgy is nem annak természete szerént bánik vele.

Három szabályozót veszünk észre a mindenségben: a szükségességet, az ösztönt és az érzelemtől indított, érzelemtől vezérelt, szokások és törvények által kalauzolt, példák-
kal istápoltt szabad akaratot. E három szabályozónak alárendelte a Teremtő bölcsesége a világegyetemet mint egészet, és annak minden egyes alkatrészét, a paránytól kezdve, mely a napsugárban játszik, föl a legnagyobb égi testig, legyen az csillag, nap, bolygó, hold vagy üstökös; a harmatcsepptől, mely a fűszál hegyén rezeget, a nagy tengerig; a méctől, mely beteg gyermekünk hálószobályaiban pislog, azon ragyogó fénytengerig, melyet tejútnak nevezünk. De a három szabályozó nem működik egyaránt. A szükségesség kényszerít, az ösztön hajt, a szabad akarat választ, és miután választott, eltökéli magát önként arra, hogy amit választott, a mellett megmaradjon.

Már itt első kérdésül azt szeretném kitűzni: Az ember e három szabályozó közül melyiknek esik alája? Mert én úgy látom, hogy ki nem vonhatja magát egyik alól sem *); de látom azt is, hogy e kérdés megoldása evvel nincs befejezve, mert noha tudom, hogy az embert némely cselekvésekre a szükségesség is kényszeríti, az ösztön is hajtja, s hogy szabad akaratlan is nyul hozzájuk, még mindig nem tudom, meddig terjed az egyiknek, meddig a másodiknak és meddig a harmadiknak hatalma.

E hatalomhatárok keresése azon nagy kér-

*) A magyar nyelv számtalan szépségei közé tartozik azon sajátja, hogy ő a szükségesség uralmát fölöttünk szabvaiban és hangjaiban is érezteti. Midőn azt mondjuk: eszik, iszik, alszik, ásítózik, haldoklik, csuklik, éhez- zik, szomjazik, stb. ezen *ik* a cselekvést jelentő szavak végén azt látszik jelenteni, hogy az ember mindezen cselekvésekre vagy a szükség által kényszerítették, vagy ösztön által hajtatik, szóval a szabad akarat legnagyobb megfeszítése mellett sem volna képes magát alóla csak hosszabb időre is egészen kivonni. Mihelyt többen vannak, akik esznek, isznak, éheznek, szomjaznak, a kényszerítés megenyhül és a szó nem különbözik többé más rokonaitól külsőleg sem. Ugyanaz történik, ha már ettek, ittak, aludtak és a többi, mert a szükség már elmúlt. Ellenben ha oly cselekvést, mely úgy is kényszerrel jár, még meg is kell parancsolnom, akkor, mintegy sajnálva és kímélni akarva azt, kinek parancsolom, lágyabb hangon szólok hozzá: egyél, igyál, aludjál, esküdjél meg, a rövid és szabatos hang helyett, melylyel máskor mondom: kelj föl, eredj, hozz fát, rakj tüzet, főzz néhány tojást ebédre stb. Vagy Petőfivel: „Vard meg azt a zászlót, feleségem!”

dések közé látszik tartozni, melyeket megoldani mindenkorban ügyekszik az emberiség szelleme, melyeket úgy ahogy megis oldozgat minden korszak, de melyekre nézve olyas valami történt velünk mind e mai napig, ami történik azokkal, kik igen magas hegyet akarnak megmászni. Hegycsúcsot látnak magok előtt, elszánják magukat, fölmásznak. De oda érve és széttelítve mit látnak? Még egy csúcsot, talán még magasabbat. Ezt is eléri és mit látnak? Uj csúcsot.

Mi engem illet, a vizsgálódások, miket e tárgyban tettem, oda vezettek ugyan a titkok titkához, és amit mindennap tapasztalok, a nyert meggyőződést csak öregbíti: de ez az írat nem arra való, hogy a pontot, melyből kutatásaimra kiindultam, a nyomokat, miket követtem, a nehézségeket, miket le kelle győznöm és a sokszoros újból kezdést, melyre kényszerültem, itt megjelöljem. Csak az eredményt, melyhez jutottam, tartandom szemem előtt, és minden más tárgyat mellőzve, elért magasságomból csak a szerelmes országára fogom irányozni olvasóim figyelmét, ha talán sikerülne egyikét vagy másikat, kik őszintén keresnek okulást, magamhoz fölemelni, hogy ők is, magasból tekintvén le a látszólagos tömkelegbe, melyben annyira eltévedve elvesznek, az élet tekervényes utjain baj és tétovázás nélkül eligazodhassanak.

Huzzuk hát a kérdést szűkebbre és nézzük, a megneveztük három szabályozó közül melyik alá esik a szerelem.

Mielőtt széttekintenénk, okvetlen tudnunk kell, mi a szerelem.

Szeretném, ha volna oly könyv, melyben szabatosan meg volna írva, mi a szerelem, hogy azt onnan ide átírhatnám, és föl volnék mentve a kénytelenség alól, evvel is fárasztanom a türelmetlen olvasók figyelmét. *)

De én nem ismerek ilyen könyvet, noha tudom, hogy könyvtárszámra vannak magyar nyelven is az ugynevezett szerelmi dalok, és könyvtár számra a szerelmes szindarabok és regények. E szerént magamnak kell fáradnom és olvasómat kérem, legyen egy kis türelemmel.

A szerelem legelőször is nem csupán emberi dolog, nem csupán földi intézmény, hanem egyike azon törvényeknek, melyek a világegyetem minden pontján érvényesek, noha azt a természet, mint szokta, ezer meg ezer alakban nyilatkoztatja.

*) Korunkban minden ember türelmetlen, és az olvasó még inkább az, mert lázasan sietünk nem tudnám én megmondani hová, de gyanítom hogy — — a koporsóba. Ugyan mire való hát sietnünk?

Látjuk, hogy az általános mulandóság közepette van öröklét is. Mindig isszuk a vizet, és mindig van elég*); mindig vágjuk és égetjük a fát, és mindig van; mindig sütünk és eszünk vadat és házi állatot és mindig van; mindig temetünk embereket, akik megszűntek élni és mindig vannak. Hát ha talán az égi testek is elhamvadnak, de azért mindig van belőlök elég?

Ime azt a törvényt, mely arról gondoskodik, hogy a mulandók el ne muljanak, a hervadandók megújuljanak, a halandók meghaljanak ugyan, de ki ne haljanak: ezt a törvényt, melyet az egész világegyetem ural, nevezem én szerelemnek.

E törvény szabályozza az elemeket, ez szabályozza az elemekből álló lényeket, ez a törvények törvénye.

Mivel jelen íratom czélja felé sietnem kell, le kell mondanom a gyönyörről, melyet érezni fognék, ha ráérnék azon megszámlálhatlan tit-

*) Szépen enyelgett a viz- és egyéb ivásról az ókor legkedélyesebb költője Anakreon, azt mondván:

A fekete föld iszik,
A fák megiszszák őtet;
Iszik a tenger folyókat,
A nap viszont a tengert,
A napot ellenben holdunk.
Mit veszekedtek hát velem,
Ha én is ihatnám, barátim?

Talán mondanom sem kell, hogy csak a gondolatot adtam vissza, nem egyszersmind a versnek báját.

kokat leleplezni, melyekbe az egyetemes szerelem burkolószik, a módokat meglesni, melyekben nyilatkozik, és föltüntetvén a Teremtő gondolatainak mélységét, oda emelni olvasómat, ahol magam állok, és ahonnan nézve, saját szemével látná az egyetemes élet végtelen változatait az irány egysége mellett.

Azon lény, melyet embernek nevezünk, és melynek neve alá mi is tartozunk, szintén azok sorában áll, melyek halandók lévén elhalnak ugyan, de ki nem halnak. E szerint, ha másból nem is, de már ebből tudnám, hogy az ember is a szerelem uralma alatt áll és az alól, ha csak kihalni nem akar, ki nem vonhatja magát.

De miként nyilatkozik e hatalom az emberben? Háromféleképen. Először mint elolthatlan vágy azt, a kit megszerettünk, mindig látni és boldognak látni. E vágy természetes következése: hogy a kik egymást megszerették, elválthatlan szövetségbe lépnek, semmit sem tartván óhajtandónak, csak azt, hogy nekik egymással élniök és halniök szabad legyen, és még a haláltól sem irtóztván annyira, mint az elválás lehetősége vagy épen kénytelenségétől. — Ezt nevezik kiváltképen szerelemnek, pedig ez annak csak első nyilatkozása.

Ennek következménye a szerelmesek egy földél alá költözése. Ott azután megosztják egy-

mással mindenöket: érzés és gondolatot, vágyat és ohajtást, félelmet és reményt, örömet és bút, diadalérzetet és bánatot, és e lélekcsereben válik az ember végképen emberré; itt ébred föl benne a vágy meg nem halni soha.

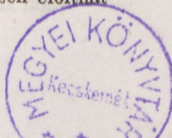
A természet meghallgatja a szívek ezen vágyát és teszen a két szüle ölébe csecsemőt, mintegy zálogul, hogy ha ők meghalnak, kihalni nem fognak.

És ime a szülék szíve, mely eddig egymásnak volt fordulva, most a csecsemő felé fordul és ennek boldogsága képezi ezentúl egyesült vágyaik és törekvéseik főrugóját és irányzóját.

Ez ugyan azon szerelem, csak nyilatkozás módja más; ugyanazon hatalom csak más hatással; ugyanazon törvény, csak másra alkalmazva.

A szerelmes harmadik nyilatkozása végre azon hűségben, bizalomban, odaengedésben és háladatosságban mutatkozik, melylyel a gyermek ragaszkodik akár szülőihez, akár azokhoz, kik az öntudatlan csecsemő körül pótolják az apa, anya helyét, legyen, hogy a szülék elhalnak, vagy gyermeköktől elszakítottak, vagy elfajulván önként szakadtak el tőle. *)

*) A magyar nyelv igen szép fölfogást árul el, midőn azon lángot, mely az egyén, a faj és az összes nem halhatatlanságát eszközli, mely tehát utósó elemeiben elolthat-

A szerelem eszerént a világegyetemet átható, általános és örök törvény, melynek hódolván az elemek és lények, a legkisebbtől a legnagyobbig, akaratlanul és öntudatlanul oda törekesznek, hogy a folytonos mulandóság közepett és az egyének ujulása által a fajok fönmaradjanak.

E törvények alá van vetve az ember is, és annak hatását látjuk azon komoly arczkifejezésben, melylyel az ifjú oda nyújtja kezét halálíg tartandó frigyre arájának, és melylyel az ara e kézbe oda teszi szorongva és remegve a magáét.

További hatását látjuk azon törhetetlen hűségben, melylyel egyfelől a fiatal férj viselős és betegeskedő nője minden szíve dobbanását szorongva és remegve lesi, másfelől azon édes örömben, melylyel a nő jó férje gondoskodását veszi, és azon önfeláldozó készségben, melylyel férjeért él hal; azon határtalan boldogságban, melylyel a fiatal apa a fölépült fiatal anyát, és mind a ketten a mosolygó gyermeket nézik; azon fáradhatatlanságban, melylyel mindketten édes gyermekek javára munkálkodnak, izzadnak, virasztanak, költenek és gondoskodnak; végre azon telhetetlenségben, melylyel az ég minden áldá-

lan, szerelemnek nevezi; azon lángot pedig, mely a hálhatatlanok közt a barátságot és jóakaratot egymás iránt szüli és föntartja, szeretetnek.

sát, a föld minden kincsét, az emberek minden szeretetét és barátságát ohajtanák gyermekök számára megszerezni és örökre biztosítani. *)

És nem látjátok-e, hogy az, mit a gyermek szüléi iránt érez, több mint hála, mert a szülék semmi roszasága sem képes azt eloltani; több mint viszonszeretet, mert a síron túl is terjed; több mint rideg kötelességérzet, mert nincs határa, nincs mértéke? Ez tehát éppen oly független a szülék jóságától, mint független a gyermek jóságától a szülék szerelme; sőt a házastársat, akihez eredetileg szerelem vezetett, nem szeretjük-e valljon akkor is, midőn nem egészen olyan mint ohajtanók?

Átvevén az eddig mondottakból a tételt, hogy a szerelem általános és örök törvény, melynek alá van vetve az ember is, még pedig fogantatása percétől végleheleteig; most már hozzá

*) Kik nem így éreznek és cselekesznek, azok ezáltal nem azt bizonyítják, hogy nekem nincs igazam, hanem azt, hogy ők végképen elkorcsosultak, és talán elkorcsosodtak. Mi különbség van e kettő között? Elkorcsosulhat az ember tudtán és akaratán kívül, de az elkorcsosodásban maga is vesz részt, még pedig beszámítás alá eső cselekedetek által.

E jegyzet érvényes arra nézve is, mit a gyermeki szívben nyilatkozó lángról mondók. Minden jó gyermek ebben egyet fog érteni velem, tekintet nélkül arra, ha vajjon édes szülői olyanok voltak-e, mint a gyermek ohajtotta volna.

foghatunk a nagy kérdés megoldásához, melyet értekezésünk elején e szavakba foglaltunk:

„A megneveztük három szabályozó közül melyik alá esik az emberi szerelem?“

Határozott feleletemnek, melyet legmélyebb és megingathatlan meggyőződéseim sugall, rövid foglalatja ez: szerelemre az embert a szükségesség is kényszeríti, az ösztön is hajtja, de szabad akarata is vezérli. *)

Szükséges-e, amit mondtam, bebizonyítanom? vagy van-e kebel, melyben e szavak: édes jó atyám, édes jó anyám, kedves mátkám, kedves arám, édes férjem, édes feleségem, szerelmes gyermekem, kedves fiam, jó leányom: visszhangra ne találának? és az így érező kebel vajjon kinek a gondolatja? ki hozta létre? ki hangolta ilyenek?

De hát ki alkotta az embert halandónak ugyan, de két nemű testben és oly tehetségekkel, hogy ketten egyesülvén, eszközei lehessenek az emberi nem halhatatlanságának; és oly vágyakkal, hogy csak akkor nyugodtak, ha e

*) Ezt valaki úgy is érthetné, hogy tehát az ember a szerelmet a maga szívében el is olthatja; de ezt is csak olyan ember tehetné, ki a dolog velejébe nem lát; mert mi egyenesen azt mondjuk, hogy szerelemre az embert saját szabad akarata is vezérli, amiből világos, hogy attól elvezérteni nem képes.

főnséges czélra tehetségök szerént hozzájárultak ők is?

Ha van a természetnek gondja arra, hogy a világegyetem élettelen pusztaság ne legyen; ha van gondja, hogy az élők koronája, az ember ki ne haljon, a mint gondolom is, hogy ezt kétségbe nem vonandja senki; akkor a szerelmet nem bírhatta az ember kényére, nem engedhette, hogy annak lángját bárki is akár saját, akár embertársai szívében elfojthassa. *)

Aziránt tehát alig marad kétség; hogy a szükségesség törvénye, mely az emberen kívüli lények halhatatlanságát biztosítja, az emberi nemre is kiterjed, hogy tehát annak alá vagyunk vetve mi is, és hogy szerelmünk szintén csak egyik ága hódolatunknak, melylyel a világegyetem felséges Urának tartozunk.

*) A szerelem önkénytelenségéről, az innen eredt szenvedésekről, melyek igen gyakran az örültségig fokozódnak, e kínok végtelenségéről, melyek elől annyi szerencsétlen ember mind a két nemből sokszor a legborzasztóbb halál karjai közé rohan; mindezekről bőven szól a költészet, a kórtan és a mindennapi hírharang. De gyökérés orvoslásról gondolkozott-e már valaki?

Igen! Párisban látott világot a legközelebbi évben (1859) melynek francia czíme L'Amour, magyarul „A szerelem.“ Kik az életet nem tartják sem álomnak, sem játéknak, sem pedig tehernek, hanem a Mindenható mennybeli Atya legszebb, de egyszersmind komoly felelősséggel járó ajándékának, azok ama könyvből igen sokat fognak tanulhatni, és hálát adandnak Michelet Gyulának, hogy azt megírta és kiadta.

Ha pedig nem lehet tagadni a szerelem kényszerű voltát, annál kevésbé lehet tagadni a szerelmi ösztön akár létezését, akár félelmes hatalmát. Nézd a még öntudatlan gyermeket, mint bujtatja fejét édes atyja kebelébe, mint fonja kis karjait nyakába, mint tapad kebléhez, midőn ölelgeti és szorítgatja! Nézd az anyát beteg gyermeke ágyánál, nézd őt, midőn gyermekét veszélyben látja! Nézd a férfiút, midőn munkája alatt görnyed, midőn a gond barázdákat szánt homlokán, midőn az egész világgal harczban áll meggyőződése védelmében, nézd mily sötét ború ül komor arcán: most fia szavát hallja, és ime a legtisztább verőfény derül szemében!

Ugy-e mindezt nem az ösztön teszi? oh nem! ez emberi találmány, az erkölcsstanban benne van: tiszteljed atyádat és anyádat; ott van, hogy a férj szeresse feleségét; és a polgári törvénykönyvben benne van, hogy a szülék kötelesek gyermekeikről gondoskodni!

Ismerem az erkölcsstant és a polgári törvénykönyvek tartalmát, és ismerem e tartalom hatását; de azt is tudom, hogy a szerelem ösztöne halhatatlan, hogy előbb volt mint az erkölcsstanárok és a törvények alkotói, és hogy az erkölcsstan, mely a szerelem ösztönét elle-nezné, erkölcsstelen volna, a törvénykönyv pedig,

ha ugyanazt merné, törvénytelen és emberi hatalom aligha tudná érvényesíteni. *)

Ellenben semmi sem volna hatástalanabb, mint oly emberi törvény, mely az embereket szerelemre akarná kötelezni, ha ösztönét magokban érezni nem fognák.

De ha a természet szükségessége az embert szerelemre kényszeríti, ha az ösztön őt arra hajtja, hol marad akkor az ember szabadsága? Ha az embert hajthatatlan szükség szeretni készíti, hogyan lehet akkor a szerelem által elkövetett rendetlenségeket és törvénszegéseket kárhoztatni és elítélni? hisz akkor a csábító, a hitszegő, az erőszakoskodó, a bujálkodó csak azt cselekedte, amire ellentállhatatlan ösztön hajtotta!

Mi már értekezésünk elején érintettük, hogy a harmadik szabályozó, melyet a mindenségben észreveszünk, a szabad akarat, később

*) Föltettem magamban, hogy mindent, ami bűn, hallgatással fogok mellőzni. Különbén e helyen végtelen sorát hozhatnám föl azon mind a két nemből való áldozatoknak, melyek elvérzettek, elhamvadtak, megőrültek és halálba rohantak, mert oly országokban éltek, melyekben a törvény a szerelem mindenható ösztönére nem volt figyelemmel. Ki volt ott a bűnös, a törvény-e vagy az áldozat? A szülék zsarnokságát gyermekeik fölött szerelem dolgában szintén elhallgatom, mert itt is a bűnök egész örvényét kellene föltárnom.

pedig megjegyztük, hogy még ez is szerelemre vezérli az embert.

De minek vezérelni azt, kit úgy is kényszerítenek és hajtanak? Ezt kérdezhetné valaki, kit nem a valónak megismerése érdekel, hanem a megszokottnak föntartása.

Mi pedig feleljük: evésre, ivásra, alvásra, nézésre, hallásra, járásra és mindennemű mozgásra (étel, ital, ruha és fekhely keresése végett) szintén a természet szükségessége kényszeríti, az ösztön pedig hajtja az embert, és mégis ki merné állítani, hogy tehát a szabad akarat hozzájárulása ezekhez szükségtelen? Vagy talán fontosabb dolog a természet szeme előtt az egyént föntartania méltósága érzetében, mint a fajt? egy embert inkább mint az emberiséget? Mi teszi az embert emberré? az hogy sültet eszik, vagy az hogy meg tudja sütni?

Aki tudja, mi teszi cselekvéseinket erkölcsi tettekké, az tudni fogja, hogy a szerelem dolgában, ennek kényszerűsége mellett is, épen az a szerepe van a szabad akaratnak, mely azt minden egyéb emberi teendőink mellett megilleti; az teszi a szerelmet emberivé, az teszi erkölcsössé vagy erkölcstelenné.

A tévedés és kételyek, mikkel e téren találkozunk, onnan erednek, hogy a szabad akarat lényegét és hivatását az emberek legnagyobb

része balul érti. Ők szabadnak azt képzelik, aminek semmi korlátja nincs, és meg nem gondolják, hogy szabadságunk legtöbb korlátja nem rajtunk kívül van, hanem minmagunkban. Például oda állítanék valakit valamely pompás kert közepébe, honnan mindenfelé szétágaznak, virágágyak és fasorok közt, szép hajlású utak és ösvények, és azt mondanám neki, minden uton szabad szaladgálnod, vajjon mindeniken fog-e szaladgálni egyszerre? Ugy-e nem? és miért nem? Mert ember, vagy más földi lény, de még elem sem lehet egyszerre több helyen egynél.

Mondok más példát. Triesztben vagyunk. Előttünk az Ádria, és készen indulóra nem csak a Lloyd gőzösei, hanem más európai és amerikai nemzetek hajói is. Ez Odesszába készül, amaz Szmirnába, az egyik Alexandriába, a másik Marszélybe; van mely Londonba megy, és van mely Hamburgba; de van Ujjorkba menendő is, és látok egyet mely Rio-Janeiróba visz. Időnk van, van pénzünk is, választhatunk. Hová menjünk előbb? Menjünk Szmirnába. Jól van. Mehetünk-e ugyanakkor máshová is? Hisz szabad mennünk akárhová! Ugy-e, amit választottunk, ha azt követjük, azáltal minden más irányról, amíg ezen utunkban tart, leszorultunk? Tehát Szmirnába; de oda nemcsak a Lloyd gőzöse indul, hanem mintha versenyre keltek volna, ugyan-

oda tartanak több angol, franczia, brémai, amszterdami, sőt görög és orosz hajók is. Melyiken menjünk? Úgy-e itt is egy ember egy időben csak egyet választhat, és még sem fogja senki mondani, hogy azáltal szabadsága csorbult vagy csonkult.

Kénytelen vagyok sietségem daczára még egy példát fölhozni, mely még közelebb vezetend az ohajtott névhez.

A fiu 16 éves. Ideje komolyan néznie, mi pályára fog lépni. Még két esztendő és választani kellend. Szülék, rokonok, nevelők és tanárok mindent elkövetnek, hogy a fiuval mind magát, mind a választható pályák sorát megismertetvén, mikor választani kellend, minél tisztább belátással és e szerént minél szabadabban választhasson. Végre választ és pedig oly pályát, melyre egyenesen születettnek látszik, de mely egyszersmint teljes odaadást kívánand tőle, és a melyen csak úgy boldogulhat, ha gazdag tehetségeit kizárólag annak szentelendi. Vajjon szabadon választott-e? Bizonyosan. De e pálya elvonja őt minden mástól, és két úrnak itt sem lehet szolgálni: hol marad hát szabadsága?

Szabadság! hát nem akkor vagyok-e legszabadabb, mikor erőmet és időmet tetszésemre fordíthatom? és fordíthatom-e őket inkább tetszésemre, mint midőn oly pályán török előre a

nehezen elérhető pályadíjért, mely lelke egész irányának, szíve minden vonzalmának felel meg legjobban? Vagy nem azért választottam? Megmondottuk beszédünk elején, hogy szabad akarat választ, és miután választott, ha nem akar hűtelen lenni önmagához, annál amit választott, meg is marad mindvégiglen, ingatlanul és rendületlenül.

Már most úgy gondolom, világos hogy mily szerepre van hivatva szerelem dolgában, a kényszerítő szükségesség és a hajtó ösztön mellett is, a szabad akarat. Választhat. Vajjon miben? Több tekintetben. Először választhatja az utat, melyet a természet félreérthetetlen jelekkel kimutat, és amelyről később több szavunk lesz még, vagy ez útról le is térhet, és csavaroghat görbénél görbébb irányban. Mert a természet által kijelölt út azon egyetlen egyenes vonalhoz hasonlít, melyet két adott pont közt vonhatni; aki pedig erről letért, az előtt a görbe vonalok, a bűnök és bajok egész világa tárva.

Elhatározván az ifjú ember magában, hogy a természet útját követendi, akkor választhat magának a hozzá illő szűzek közül, és választhatja azt, akiről leginkább gondolja, hogy azt a természet is neki szánta feleségül. *)

*) Ósrégi hitet vallok, melyben viszontagságos, hosszú élet tapasztalása megerősített, midőn állítom, hogy feleségé-

De még itt sincs vége a választásnak. Minden órában jöhet alkalom, mely kísértetbe hozza hűségét, és így mindig készen lehet új választásra, erény és bűn, becsület és gyalázat, tiszta és csöndes örömek, és nemtelen aljas kicsapongások közt.

Hadd kényszerítsen tehát a szükségesség szerelemre, hadd hajtson ugyan oda az ösztön, emberi méltóságom biztosítva van szabad akaratom által, mely háromszoros választásban nyilatkozhatván, mindent megad nekem, amit mint ember e földön józanul kívánhatok és remélhetek. A természet kijelölte előttem az utat, mely e földön is a halhatatlanság reményével biztat, magas törekvéseimhez méltó utódok végtelen sorát vezetvén föl képzeletem előtt. Én ezt az utat választom. És választom magamnak e végre azt a szűzet, kiről hiszem, hogy ha neki szabad volna választani, engem jelölne ki szemérmesen elpirulva. És fölteszem magamban, hogy az erény és hűség, a tisztesség és becsület ösvényéről nem csak magam nem térek le soha, hanem úgy fogom tartani feleségemet is, hogy neki se legyen kedve letérni soha. Úgy fogom

ben kapja ki az ember, nem érdemei jutalmát vagy bűnei büntetését, azt nem, hanem az élet áldását vagy átkát, édességét vagy keserűségét. Pedig maga választotta!

őt tekinteni, mint házam szentségét, és hiszem Istenem, hogy szent lesz szivének minden dobbanása. — A többi nem tőlem és nem tőlünk függ, és jöjjön aminek jönie kell, mi az élet és a világ ura előtt gyermeki bizalommal meghajlunk, elmondván a költővel:

„Ki szivet alkotál s belé érzelmeket,
Szeretni lángolón hazát és nemzetet,“

és ép oly lángolón szeretni szülét, hitvest és gyermeket: tarts meg minket kegyelmedben egymásnak, és hálánk örök leend.

II.

A természet útja.

A természet úgy alkotván az embert, hogy a szerelem lángját ki ne irthassa ugyan sem saját, sem mások kebeléből, de vakon se legyen hatalmának alávetve; ama lángot meggyújtván, egyszersmind kijelölte az utat is, melyet az embernek eltalálnia, és ha eltalálta, híven követnie is kell, még pedig minden letérés nélkül, ha azt akarja, hogy e lángnak legtöbb jótékony-ságában részesüljön mind maga, mind faja,

mind összes emberi nemünk; ellenben pedig, hogy annak minden ártalmas hatásától ment maradjon, és mindnyájan meneküljünk.

Ezt az utat vajjon lehet-e egész csalhatatlan biztossággal eltalálni? és mi nyomokon induljunk el azt keresni?

A természet semmi szükségést el nem felejtett. Ha lángot gyújtott keblemben, mely engem, ha nem tudok vele bánni, megemészt és elpusztít, bizonyosan gondoskodott módról is, melyen eltaláltassa velem szándokát; a természet szándokában pedig mindenkor ott rejlenek a nyomok, melyek után indulván oda jutok, hová meghívott. Az elemeket és lényeket, melyek szabad akarat nélkül szükölködnek, melyek tehát vakon követik akár a szükségesség kényszerét, akár az ösztön unszolását, maga a szükségeség szorítja, maga az ösztön tereli az útra, mely nekik ki van szabva; de az embert csak menésre kényszeríti a szükségesség, csak indulásra sarkalja az ösztön, az út irányát magának kell választania; valamint az is tőle függ, a megválasztott úton akar-e maradni vagy sem, és milyen lépten akar haladni rajta; mert még az egy úton járók sem járnak egyenlő okossággal, és van, ki a legegyszerűsebb úton is kitöri nyakát, lábát, annak jeleül, mi mély értelem fekszik az evangéliom ime szavaiban: „Vigyáz-

zatok és imádkozzatok, hogy kísértetre ne jus-
satok.“

Mi volt tehát a természet szándoka, midőn
a szerelem lángját az ember keblében meg-
gyújtotta?

Olyan olvasóm, ki irásomat úgy olvassa,
mint olvasni kell, t. i. sorban, figyelemmel,
meg-megállapodva, és az olvasottak fölött addig
gondolkozva, míg a szerző gondolatit helyesen
fölfogta és teljesen átlátott rajtok; olyan olva-
sóm, ha ugyan van olyan, a föltett kérdésre
már maga is egész biztonsággal fog felelhetni,
mondván, hogy a szerelem nem játékszer, me-
lyet netalán henye emberek számára időtöltésül
gondolt ki a természet; nem is jog, melyről le
is lehetne mondani, hanem kötelesség, mely
alól senki sem oldhatja föl sem önmagát, sem
hasonmását; nem önkény, hanem törvény, mely-
nek az egész világegyetem hódol, és mely arra
való, hogy a többi mulandó és mégis mindig
létező lények módjára, egyedeiben az emberi
nem is mindig megújulhasson.

E törvényt az emberen alul való lényeknél
a természet maga hajtja végre; az embert azon-
ban megbecsülte és e törvény végrehajtása mód-
ját nem csak annyiban adta kezébe, amennyi-
ben őt magát illeti, hanem azt is megszenvedi,
hogy az ember némely növényeknél és állatok-

nál a szerelem törvényét a maga belátása szerint irányozhassa. *)

Az élőlények egész országai és ezek sorában az ember csak úgy maradhat meg a földön, ha az elhalók helyét újak foglalják el. Ezen újak előállítására a szerelem főséges hivatása. Azonban az ember, mint minden egyéb tekintetben, úgy a szerelem dolgában is, oly magasan áll a többi általunk ismert élő lények fölött, hogy ő vele egész új sora kezdődik a szerelem teendőinek.

Már mondtuk, hogy az háromféleképen nyilatkozik, t. i. mint a fölserdült ifjú vonzódása rokonlelkű szűzhez; mint a szülék vágya: boldognak tudniok, aki tőlök származik, és mint ama kimondhatatlan édes megnyugvás, melyet a gyermek sehol sem érez oly mértékben, mint édes atyja vagy édes anyja kebelén és ölében.

Mondtuk azt is, hogy akik egymást megszerették, egyebet sem óhajtanak, mint szabadságot, egymással szövetkezhetnek és pedig nem mulólag, hanem halálig.

Mire mutatnak mindezen tünetények, melyek minden embernél újból előállanak, minden

*) Vajjon van-e, a ki nem tudja, hogy a természet ezen engedékenységének köszönheti az ember azt, hogy növényeit és házi állatait bizonyos mértékben a maga céljai szerint idomíthatja, vagyis azt teheti velök, amit fajnemesítésnek neveznek?

népnél egyenlő módon, kisebb-nagyobb erővel, de erőteljesen mindig?

Én azt hiszem, hogy a természet szavát hangoztatom, midőn azt felelem: az emberi szerelem csak úgy felel meg fönséges hivatásának: ha az az ifju és szűz leány, kik egymást megszerették, halálíglan tartó szövetségre lépnek egymással, és ha, amennyire a körülmények engedik, új házba költöznek, új gallyat hajtandók az emberiség azon ágán, melyből nemzetök szerént magok is erednek.

Minthogy őseinktől öröklött szokásnál fogva az ilyen szövetségre lépőket házassulóknak, az e lépést követő életet házasságnak, a házasságban élőket pedig házassoknak nevezzük: már most a természet szavát, melyet az imént hangoztaték, át lehet fordítani anyanyelvünkre, és akkor így fog hangzani: fönséges hivatásának az emberi szerelem csak a házasságban felel meg.*)

*) Midőn őseink a férj és feleség közti szövetséget házasságnak nevezték, evvel igen sokat mondtak ki, miből nekünk, késő unokáinknak, jó lesz egyelőre kettőt tanulnunk. Először, hogy e szövetség élethalálra szól, mert házat nem szoktunk csak mulékony személynek építeni és bútorozni; és másodsor, hogy a magyar ember eredetileg sem azt nem szerette, ha idegen lakott akár fölötte akár alatta, sem azt, hogy oly házban lakjék, melynek kulcsát nem ő birja, vagy hogy mást fogadjon házába, kinek a kapukulcs jogában része legyen.

Csak a házasságban ég a szerelem lángja kellő mérséklettel és tartósan, mindakét házas fél kimélésével, sőt úgy, hogy a legmagasb czímet, az atya és anya édes megindulás nélkül soha ki nem mondható nevét ruházza reájok.

Csak atyai szigor és anyai gyöngédség kölcsönhatása közt nőnek föl egyenesre a házas élet fiatal sarjai, akik hivatva vannak az apák bátorságát és edzettségét, és az anyák erényeit megnövesztve adni át az unokáknak.

Csak a házas élet édes gondjai közt érik meg a férfiú, és éri el rendeltetése egyetlen célját az asszony.

Ami az életben tisztességes, díszes, illedelmes, édes és valóban kívánatos csak gondolható, azt a házaselet férfiúnak és asszonynak vagy megszerzi vagy megnöveszti: a házaseletből eredt kötelességek képezvén a főrugót becsületünk, egészségünk, barátaink és vagyonunk őrzésére sőt növelésére. *)

Szóval sátor, putri, kunyhó, vityiló, ház vagy palota volt legyen a magyar ember szállása: ő az egészet szerette magáénak mindig.

*) Mondják, hogy a házaselet a férfiút gyávaságra juttatja, mert fél, hogyha ő meghal, özvegye és árvái boldogtalan sorsra maradnak. Én a történelem nagyon is véres lapjairól mást olvasok. A gyávat semmi állapot sem teendi vitézzé; míg a legmakacsabb harcok épen ott

A természet annyira mutat mind a két kezével a házasságra, mint a szerelem egyedül boldogító és díszthozó módjára, hogy az emberiség eredeti állapotában és mindaddig, míg az emberek a földtől el nem szakadtak, más szerelmet nem ismertek és nem tűrtek.

Minden népnél a hagyomány oly időre mutat vissza, midőn a gyermektelen állapot épen úgy tekintetett árvaságnak, mint azon gyermek állapota, mely szülőit elvesztette. És nem méltán-e? A magszakadást a legnagyobb szerencsétlenségnek, a magtalanságot a nő legnagyobb szégyenének ismerte a régiség, mely mind a két esetben nem a szükségesség következményét látta mint mi, hanem a sors büntető kezét gyanította benne. Ellenben a sok gyer-

vivattak, hol a férfinak olyan veszteni valója volt, amit az életnél és személyes szabadságánál is többre becsült, t. i. felesége és gyermekeinek élete és szabadsága. Székesfehérvár, Eger, Nagy-Várad és a közhírű Szigetvár védelme annyit legalább tanúsít, hogy a magyar asszony nem oka, ha férje netalán gyáva tudna lenni. Nem a feleség teszi, hogy a férfiú gyáva, hanem más valami, amire azok szoktak vetemedni, kik el vannak határozva, hogy házasságra nem fognak lépni, és amit az „Egészségi hét parancs“ érdemdús közlöje, Pólya József tr. röviden kózsza szerelemnek nevez, intvén a hon védelmére kiálló fiatalokat, hogy azt ne üzzenek; hol egyszersmind ezen, aranybetűkkel minden fiatal ember emlékkönyvébe irandó sor áll:

„Egy nőhőzi hűség erény; erény pedig önzabolás nélkül nincs.“

mek épen úgy tekintetett áldásnak, mint akár a lábas jószág vidor elszaporodása. *)

A birtok elkülönítésével kezdődött azután azon irány, melyet követve odáig jutott az emberiség, ahol jelenleg látjuk, midőn egészen elvesztvén a tájékozást, a napról napra halmozódó bajok ellen orvosságokat oly tanokban keres, melyek minden létező bajnál veszedelmesebbek. **)

Mondtam, hogy a birtok elkülönítésével kezdődött azon irány, mely ide vezetett ahol vagyunk, és melynek legkiáltóbb kinövései ezek: a birtok összehalmozódása kevés kezekben, a legyőzhetetlen szűkölködés, és a szűkölködők

*) „Israhelem felix decem filiorum proventus majoribus suis clariorem fecit.“ (Iszraelt tiz fiának szerencsés elszaporodása eleinél jóval tette hiresebbé) mondja Jusztin történetiró 36. k. 2. f. És Ábrahámától kezdve úgy tartotta és tartja annak nemzetsége mai napig, hogy minden jövedelme a szapora és ép egészséges magzat. Mire is támaszkodnának azon reményökben, hogy az egész föld egykor övék lesz, ha azon tényre nem, mely szerint az élők a világ, az élet egyetlen biztos forrása pedig a házasság, abból, ami a házasságon kívül születik, csak elvétve támadván hosszabb életű ivadéknak őse.

***) Azon tanokat értem, melyek az innen eredendő nyomort, végképeni elszakadás által és az egyéni szabadság teljes belefulasztásával a társas rend ezerféle irodáinak büzhödt levegőjébe orvosolhatni vélik; kik a birtok közösségen kívül a szemérmesség sirján vélnek boldogulhatni, a nőt és e szerint a férfit is közösnek kiáltván ki, vagyis — bitangnak.

számának gyors elszaporodása; a független jellemek eltünése, a szolgálalkúek, ravaszok, két-szinűek és becstelenek elhatalmasodása; a leg-örültebb kicsapongás és legszánandóbb, de minden segítséget hiába kimerítő nyomor; az általános részvétlenség, végre a szemtelenség terjedése és a becsérzet aggasztó eltompulása.

Azonban igen csalódnék, aki azt hinné, hogy e bajok a birtok elkülönítéséből eredvén, az orvoslás csak úgy eszközölhető, ha visszatérünk a birtok-közösséghez. A birtok elkülönítés nem volt egészen a kapzsiság munkája, hanem szintén egyik lépés előre a haladás hosszú ösvényén. A visszatérés a birtok-közösséghez mai nap már nem csak lehetetlen, de ha lehetséges volna is, már nem csak nem orvosolna semmit, hanem azt a kevés jólétet is veszélyeztetné, melyet itt-ott a kevésbé szédelő népek közt még találhatunk. De nem is a birtok rendezésével van most dolgom, csak azt akartam kimutatni, hogyan történhetett, hogy az emberek a szerelem dolgában a természet útjáról, vagyis a házasság szent ösvényéről letértek, hogy azután, ha ezt egyszer elhagyták, fék és rakonca nélkül bűnből bűnbe, bajból bajba rohanjanak. Ez pedig így történhetett:

Erélyesebb lelkű emberben fölvilanhatott a gondolat, hogy magának állatokat (tevét,

lovat, juhot, kecskét) szelidít és nyáját alkot. A nyáj, némi gondviselés mellett elszaporodhattott. A legelő közös volt, de az vette hasznát, a kinek nyája járta. Ime a vagyonbeli egyenlőség meg van zavarva, és innentúl a dolgok oly rendbe áll elő, melynek folytában a gazdag gazdagszik, a szegény szegényedik. Csak a gazdagnak oktalansága és a szegénynek okossága teszi, hogy a gazdagodás és szegényedés folyama néha meglassúdik, néha megáll, néha meg is fordul, örvényként magával sodorva amit ér, és elnyelve vagyonát gazdagnak és szegénynek, okosnak és oktalannak.

A gazdag gazdagszik és mit tesz? Első dolga: a megszorúlt szegényeket szolgálatba fogadni. Hány lépés van még innen oda, hogy a gazdagnak elkényeztetett fia elcsábítsa a szegény béres ártatlan szép leányát?

A társasélet ezen első fokán házasságtörésről még szó sincs, hanem a szegény szülék leánya áldozatul esik az urfi fékezetlen lángjának.

Az urfi azonban megemberedik. Szégyenli első szerelmét. A leányt szíve bánata véníti és öli meg korán. Az öreg más gazdag ember leányát szerzi meg fiának feleségül; utóbb meghal, és a vagyon az utódra száll. Ennek neje azonban nem szép, nem is kedves, mert otthon

öt is kényeztették egykor, és mert önző: akarva se tudná magát megszerettetni. Azonkívül gyermeke sincs, vagy ami volt is, meghalt a tulságos ápolás miatt, a sok bába között. S im, a gazdag ember ismét talál együgyű özvegyet, ki gyermek nélkül elhalt férjét siratja, s kit a gazdag ember pártolásra méltónak talál. A kaland vége házasesletének fölbomlása.

Másutt a gazdag, nem akarván hogy birtokát idegen örökölje, rá veszi magtalan öreg feleségét, hogy hírével és tudtával tarthasson más nőt is a háznál, kitől talán gyermeket várhatna.

És meg lévén egyszer törve a szív legszentebb szentsége, a szerelem szemérmességé, meg lévén szegve a házasság titka, csoda-e, ha a szerelmi láng elolthatlan hevessége nem talál gátot többé csak a kimerültségben? Amely háznál két nő elfér, elfér abban több is, mint a mormonok példája is mutatja; és ha nincs helye a háznál, elfér a világban.

E szomorú visszaélés koronkint megújult és újra dühöngött, újra pusztított, míg a vértvesztett népek ismét magukhoz tértek, és mintegy kijózanodva okosabban kezdték folytatni az életet.

Minden korban támadtak férfiak, kik a közromlottság lehelletétől meg tudták őrizni ma-

gukat vagy legalább gyermekeiket, kik azután mint a jó erkölcsök helyreállítói, a házasság szabályozását kísérelték meg, törvényeket gondolva, jutalmakat ígérve, büntetésekkel fenyegetve, és a vallásos eszméket, Istent, mennyországot és poklot hozva törvényeikkel kapcsolatba.

E törekvés hálára és elismerésre méltó még akkor is, ha talán az eszközök megválasztása és alkalmazása körül tévedett, ha talán a bajt orvoslás helyett még növelte volna.

A szerelem egyetlen, egyenes és természetes utja a házasság lévén, minden letérés pedig ezen utról nem egyéb kicsapongásnál, a történelem azt tanúsítja, hogy egyes törvényhozók a kicsapongást gátolandók még inkább egyengették utját, ami főleg három irányban történt, úgymint egy része megengedték a többnejűséget, meg nem gondolván, hogy az által a szerelem lángja az emberiségnek épen gyöngédebb felében mintegy eltapostatik; más része nagyobb érdemet és szentséget tulajdonítottak az ugynevezett szűz állapotban mint a házasságban élőknek, meg nem gondolván, hogy a szív és lélek szűziessége és szentsége sokkal jobban megőrizhető a házasságban mint azon kívül; más része pedig nem becsülvén eléggé a házasság jogultságát, mely a szerelem elolthatatlanságában

gyökerezik, úgy szerkesztették az államot, hogy a házasodás minden módon meg van nehezítve, és eltiltva ott is, hol az eltiltást semmi helyes ok sem igazolja, sőt inkább csak az erkölcsiség legnagyobb kára követi. *)

Kell-e sok bizonyítgatás arra, hogy a többnejűség nem áll útjában a kicsapongásnak? Ugyhiszem, nem.

De talán a nőtelen férfiak és hajadon nők ezrei, akár egyenkint elszórva, akár zárt társaságban élván, jobban állják útját a kicsapongásnak? Én nagyon félek, hogy nem.

Vagy azok találták el, hogyan kell a kicsapongást gátlani, kik törvényeik által a házas állapotot vagy lehetetlenné teszik, vagy szerfölött terhelik, a fajtalanságra pedig nem csak szemet hunynak, hanem azt még többnemű kedvezésben is részesíteni nem pirulnak? Ezek ugyan, hogy

*) Érdekes volna minden egyes törvény eredetét nyomozni. Én előre is remélem, hogy e nyomozásból, ha lelkiismeretesen üzetnék, ki fogna derülni, hogy a kártékony törvények közül egy sem hozatott higgadt országgyűlés által, hanem vagy egyes ember önkénye szabta kortársaira, vagy zavargó gyülekezetekben csekély többségre vergődött erőszakoskodás róttá nyakukba. Nem tudom magammal elhitetni, hogy akár a többnejűséget megengedő, akár a nőtelen és hajadon életre bárkit is kényszerítő, akár pedig a házasságot nyugöző és lehetetlenítő törvények rendes tanácskozás útján és annyi körülménnyel, mennyit az ügy fontossága kíván, jutottak volna a népek törvénykönyvébe.

népeiket a természet egyetlen igaz útjára téríteni, vagy legalább a durvább kicsapongásoktól megóni szándékukban volt volna, maguk sem mondják.

Emlegetik ugyan az erkölcsiséget és igen gyakran, de felejtik, hogy az erkölcsiség első és utósó föltétele a választás szabadsága, ennek nélkülözhetlen kelléke a helyes tárgyismeret, ez pedig lehetetlen, hol a szót bármi tekintet bilincseli.

Kinek a szerencse kedvezett és van ideje, van módja férfias és őszinte történetírók vezetése mellett leszállni az emberiség multjába, kettőről igen hamar fog meggyőződni: arról, hogy minden jóra való nemzet a házasságnál kezdte és későbbben romlott meg, amikor aztán romlását követte bukása; és másodszor arról, hogy eddig semmiféle törvénynek nem sikerült a romlottságot megszüntetni vagy kevesbíteni, ha egyszer a nép meg volt mételyezve, hogy tehát a gyógyítást nem lehet törvényektől várni, hanem egyes egyedül nagyobb világosságtól, melynek fényénél a legeggyűbb és a legmíveltebbek egyaránt belássák, hogy minden kicsapongás az öregebbektől eredvén, a jó utra való visszatérésnek is onnan kell kezdődnie, kiket mivel e határozatra kényszeríteni nem illik s nem is lehet, majd csak oktatás útján lehetend annak

átlátására birni, hogy minden kártékony és bűnös oktalanság közt legveszedelmesebb az, mely a szerelem lángját félreismeri és avval nem azon félelemmel, óvatossággal és tisztelettel bánik, melyet annak hatalma és szentsége érdemel és igényel! Minden más oktalanság kevesebbet kockáztat, mint ez, és minden más bűnnek büntetése a bűntevőnél állapodik meg, míg ez minden boldogságot, sőt annak alapjait, az életet, az egészséget, a fajt magát fenyegetvén, egyént és családot, községet és nemzetet, jelenkort és utódokat egyaránt oly örvény szélére sodor, melyen megállapodni majdnem lehetetlen. E bűn az, melyből egy példa ezerek megrontására bőven elég, de melynek hinárjából csak egyet is kiragadni semmi törvény sem elegendő.

III.

A szerelem ügye a magyar fajnál.

Ügyekeztem megmutatni, hogy a szerelem micsoda és mire való, és megilletődve láttuk a szomorú tényt, hogy számtalan nemzet, oktalannul járulván az élet forrásához, üdv és boldoglétt helyett nyomort, fájdalmat, gyalázatot és halált merített belőle.

A pályakérdés, mely értekezésem homlokán áll, már kötelez szétnéznem, mikép viselte és viseli magát a szerelem szentségével szemben azon faj, mely a magyar nemzet magvát képezi s melynek dicsősége és boldogsága szívem forró óhajtása.

Sok bűnnel vádolják az ókor megrémült krónikairói a népet, mely Attila vezérlete alatt vízár gyanánt előzönlötte Európát, valamint azon csapatokat is, melyek Árpád, Zoltán és Taksony vezérek korában, mint a villám villantak fel és csaptak le, sokszor a hírt is majdnem megelőzve, a rettegő népek közé. A magyar olvasó, látván a kézzelfogható sületlenségek, nagyítások, ráfogások, ferdítések és torzítások halmozát, elejénte bosszankodik rajta, mert azt hiszi, kell valami igaznak is rejleni alatta, de meggyőződven, hogy tollaikat nem az igazság, hanem rémület által nagyított hírek vezették; látván, hogy többnyire olyanok festették az ördögöt oly feketének, kik nem látták vala soha, mert kiket a szerencse a magyarok táborába juttatott, azok egészen más hangon szólnak, akkor a bosszankodás múlik és helyét némi vidámság foglalja el, mint midőn az ember mondhatja: jobb vagyok híremnél; és még nevetni is kell, mert a félelem oly nevetségessé teszi az embert, hogy Horácz szavai szerint oly em-

beren, ki túlságosan remeg, még az Isten is nevet. *)

Mondom sok förtelmest írtak Attila és Árpád népéről a krónikások, és utánok nem egy elfogult történész, és többnyire alap nélkül **); de többnejüségéről vagy kényszerű nőteleniségről és ami ezekkel együtt szokott járni, fajtalan kicsapongásokról nem vádolta őket senki még alaptalanul sem.

Ebből önként következik, hogy a magyar faj, midőn a négy folyam közt megtelepedék, nem volt sem a rideg élet, sem a többnejüség barátja, hanem a szerelem dolgában is, melyben pedig sok más nép az okosságtól annyira eltért, kitűnőleg okos, mélyen belátó és meszszire előre tekintő.

Hogy e faj, mely annyit harczott, annyit vérezett és szenvedett, ma nemcsak megtörve nem, de még csak megfogyva sem él: merem

*) Ód. III. k. 29. Prudens futuri stb.

**) Legközelebb (1859. őszutó 7-én) Pauer János, a T. Társaság t. tagja, igen érdekes székfoglaló beszédét olvasá föl, melyben kifejtvén, őseink mennyire gondoskodtak a harzi zaj közepette is arról, hogy tetteik emléke az utókorig fönmaradjon; megérinté ő is a krónikák vádjait, és hogy eleven példában szemléltesse, miket szokott ellenségről írni ellenség, egyikét sort idézett 1859-ki olasz és francia hírlapokból, melyek közderültséget gerjesztettek. E lapok szerint a németek most is lóhússal élnek, és faggyúgyertyával rántják be a levest stb.

állítani, nagy részt azon okosságának kell tulajdonítani, melylyel ősei hagyományát, miszerént a szerelem a házasságban szent, azonkívül pedig tilos, jámbor hűséggel megőrizte akkor is, midőn nyugati és keleti szomszédai és a beköltözött sokféle idegenek egészen más életmódnak adák példáit, és egészen más elveket pengetének.

A történetírás, minden házi hagyomány és a nemzet köztudata, melyet itt bizvást közlelkiismeretnek nevezhetünk, oda mutatnak és arról tesznek tanúságot, hogy a magyar fajnál a leánycsábítás mindig épen olyan embertelen, mint becstelen tettnek tartatott, mely nem csak a leányt ölé meg, ha bár életben maradt is, hanem a csábítót is annyira bélyegezé meg, hogy becsületes házba azontúl nem igen merte volna betenni lábát. Hogy ezt nem csak a közrendű nép tartotta így, hanem az úri házak is, számtalan példával lehetne bebizonyítani, csak a nem régen mult korból is. De kell-e példára? Van-e ember a hazában, ki Zách Klára nevét ne hallotta volna? *) Vagy ki nem emlé-

*) Lehetetlen itt meg nem említenem Madarász Győző megható festvényét, mely ugyane tárgyat állítja szemeink elé. A szegény Klárát a pesti műtárlatban 1859-ben láttuk. Lehetetlen volt azt az apát és azt a leányt nézni, hogy köny ne tolult volna szemembe!

kezik, mily szigorúak voltak még emlékezetünkre is embereink, és méltán! Mert a leányokból kell választania feleséget az ifjúnak, és vajjon kinek volna elég bátorsága megbélyegzettet venni nőül? Hisz a csábító nem csak a testet rontja meg, hanem a kedélyt dúlja föl, a lelket szep- lősíti meg, melynek sebhelyét semmi idő sem képes elenyésztetni. Ha más nem látja is, ő maga érzi, és bármi szerencsétlenség érje, annak súlyát ő mindig kétszeresen érzi, mert belső szózata szüntelen azt susogja: megér- demletted!

Még nagyobb szigorral örködött a nemzet erkölcsi ép és megvesztegethetlen érzete a há- zasságnak törhetlen szentsége fölött. És abban, ki mindenről megfelejtkézve, aminek az emberek előtt szentnek, becsesnek és kedvesnek kell maradnia, a házassági köteléken tágítani mert volna, nem mint más nemzetek, csupán gyar- lóságot, nem csupán a férj vagy feleség jogai- nak csorbulását látták, hanem azt, ami: hit- szegést.

Igen, hitszegést!

Csodálatos, hogy vannak nemzetek Euró- pában, és van különösen egy, mely e tekintet- ben annyira ismeretes, hogy azt szükségtelen megnevezni, nemzet, mely sok tekintetben a túlságig kényes, mely ruháján a legkissebb nem

kellő ránczot sem túrné meg, mely meg tudja mondani, mikor ültem le vagy keltem föl illetlenülül, miért nincs jól megkötve nyakravaló kendőm stb., de a szerelem dolgában annyira nem okos és oly kevésbé kényes, oly tompa érzékű, hogy a legnagyobb kicsapongásokra is szemet húny, és lelkiismeret nélkül mindenben gázol, mit a természet szentnek akart. E nemzetnél a leánycsábítás és házasságtörés úgy tekintetnek, mint olyan dolog, mely csak azt az egy leányt vagy csak azt az egy házasságot illeti. És ebben van a tévedés kezdete. Elfelejtik a példa hatását, különösen a rossz példáét, és olyanét, mely felülről jó. Elfelejtik vagy számba nem veszik, hogy minden bűn szépítgeti magát, és minél elméesebb valamely ember vagy nemzet, annál borzasztóbban dúl az általa elkövetni szokott bűn példája; mert bizonyosak lehetünk benne, hogy amit a szemfényvesztő ész a bűn szépítésére csak kigondolni képes, azt ő mind a legcsillogóbb ékesszólással elő fogja hordani. Azért borzadok én meg mikor kigyót látok, mert hideg testét a legmelegebb színek borítják!

Nem tudom, józan esze, vagy el nem tompúlt finom tapintata volt-e a jó nemtő, mely a magyar fajt annak megértésére vezette, hogy a szerelem ügye nemzeti ügy; hogy ami bűnt a

szerелеm szentsége ellen a nemzet bármelyik tagja elkövet, nem magán érdeket sért általa, hanem nemzeti szentséget. Ők a leánycsábítást és a házasságtörést hitszegésnek és fajtalanságnak vették, és egy nemét látták a vér- sőt hazaárulásnak. És valamint ennek már csak neve is borzadással tölti el aki hallja, bárki legyen az akit illet, úgy elég volt valakit csábítónak vagy hitszegőnek kikiáltani, és híre még akkor is, ha nem lett volna igaz, halálosan volt megsebesítve.

Rosz példák hiányában e nemzet soha sem volt. Nagyon szerettem volna századról századra fölmutatni a királyi udvar mintájára idomúlt nagyúri udvarok életelemeit és a befolyást, melyet azok a nemzet erkölcsi életének élesztésére vagy zsibbasztására gyakorlának; de úgy is már hosszabbra nyúlt értekezésem nem engedi arra kiterjeszkednem. Szerettem volna legalább erkölcstörténelmi munkákra hivatkozni és az ide vágó helyeket röviden fölemlíteni, de egy sincs kezemnél, s így kénytelen vagyok arra szorítkozni, amit nagyjában úgy is tudunk: hogy az erkölcsök is alá vannak vetve a változásnak; hogy e változás nem mindig esik jobbra, hanem fény és árny, emelkedés és süllyedés itt is láthatók; hogy tehát a szerелеm lángja nálunk is dúlt, és hogy e dúlás mindig felülről kezdődött

és ott pusztított leginkább; onnan azután átcsapott a legalsó rétegekre, hol legtöbb áldozatot ejt el különben is, önbecsérzet hiánya kezét fogván a szegény embernél azon kétségbeesésre hajlandó könnyelműséggel, mely azt a keveset is, amije van, kész oda vetni prédára, mert nincs reménye, hogy bármily szorgalom, takarékoság és önmehtagadás mellett is tűrhetőbb és nem egészen szolgai állapotba juthasson valaha. A középosztályt a ragály rendszeren kisebb mértékben lepte meg. Ő nem érintkezett közvetlen sem a felsőbb, sem az alsóbb rendűekkel. Noha itt is meg kell különböztetni azt az osztályt, mely jószágán lakott, és csak néha pillantott be a városokba, attól, mely rendszeren városokban lakott, hol sok idegen elemekkel és nem a legüdvösebb példákkal találkozáván, koránsem volt képes az ősi hagyományos erkölcsöket minden mételetől menten tartani.

A városok különben is, amily mértékben előmozdítják a külső csint, a mázt, a látszatot, ugyanabban a mértékben támadják meg a belső értéket, a velőt, a dolgok lényegét.

Ha Magyarországon az eltérés a természet útjától még nem oly általános, mint más ugynevezett miveltebb országokban, azt onnan lehet magyarázni, hogy nálunk az ország terje-

delméhez képest a városok még nem igen sűrűn borítják a földet, és hogy aránylag nem is nagyok. *) De úgy látszik ezen állapotból úton vagyunk fejledtebb felé. A puszták népesednek, a falvak nagyobbodnak, a városok száma és terjedelme növekedőben van. Ideje gondoskodnunk, hogy a polgárosodást ne vegyük át szüretlen minőségében, iszapostúl, ragályostúl, hanem óvatosan megszűrve.

E végre jó lesz megtartanunk amennyire csak lehetséges a szokást, melynél fogva minden család külön házban lakik, hogy így ismét valóságos házasság legyen a családi élet kezdete és határa. Ne féljünk, hogy így építkezve el nem férünk a földön, vagy hogy szélesen lakván egymástól, majd sok időbe telik, míg egymást fölkeressük. Én úgy látom, a földnek min-

*) A magyar városok: Szeged, Szabadka, Kecskemét, Debreczen stb. megtartották az építés módjában is a czélszerűség és önállóság elvét: minél több családnak van bennök saját háza; kicsiny bár, de sajátja; nem fényes, de sajátja; nincs épen a város közepén, de sajátja. Mennyit tesz ez erkölesi tekintetben a gyermekek ártatlanságának megőrzésére, a kedély nyugalmára s az emberi méltóság föntartására, azt csak azok nem látják, kik gyermekkoruktól fogva hozzá szoktak érdeklődni és részvét nélkül elmenni egymás mellett; kik az emeletben táncolni, zajongni, örjöngeni képesek, míg fölöttük halottat siratnak, alattuk pedig talán gyermekágyas asszonynak csendre volna szüksége; kik lakásukból a napot soha sem látják sem kelni, sem delelni, szóval kik a nem irigylendő nagyvárosi életmódba már belerögzöttek.

nek minden zuga csak úgy fog tétetni virulóvá, ha mindenütt lesznek emberi lakok, mert azt tapasztaljuk, hogy kertecskét minden ember szeretne bírni; ami idő pedig abban telik, míg egymást fölkeressük, azt levonván abból, melylyel nem tudunk mit csinálni, vagyis mikor unatkozunk: világos, hogy avval is kevesebb lesz az unalom.

Azonban nem az ország, nem a föld jövőjét akartam találgatni, hanem az okokat, melyek miatt középosztályú ifjaink közt idegenkedést tapasztalunk a házasság szentségétől.

Még nem mondtam meg?

Ugy-e mondtam, hogy a szerelemre a természet szüksége kényszeríti, az ösztön hajtja az embert? Vajjon mi szünt meg hát működni ifjainknál: a szükségesség? az ösztön? Én azt hiszem, hogy sem az egyik, sem a másik. Ugy hát mi?

Mondtam azt is, hogy szerelemre az embert vezérli a szabad akarat is. Azt hiszük-e tehát, hogy ifjainkban a szabad akarat gyengült meg?

Igen is! ebben van az érintett idegenkedés oka.

A szabad akarat föladata volna választani rideg élet és házasság közt. Ők nem e térre viszik a választást, hanem másra. Ők így állítják

föl a kérdést: A szerelem ösztönének engedve, melyik úton induljunk? a természet útját kövessük-e mint tisztos, jámbor és bölcs őseink, vagy letérjünk erről és térjen kiki oda, ahova neki tetszik? A művelt külföld nagyja kicsinyje kicsapong: nossza rajta! csapongjunk ki mi is. A nagyvárosiak kicsapongnak: utána te falu is, meg te pusztá; mezőváros és kis város majd követendének. A nagyurak, a magas műveltségűek kicsapongnak, nekik csak kell tudniok mi a jó, miben van az élet értéke: utána! Szégyén volna általuk kinevettetni. *)

Hol van itt a hiba? Azt hiszem a belátás hiányában, mit értekezésem elején okosság hiányának neveztem. A vak majmolás talán soha sem nyelt el annyi áldozatot és oly rövid idő alatt, mint a legujabb időben. A pásztortalan nyáj nem rohanhat úgy vesztébe, mint mi rohanunk oda, hová minket azok kívánnak, kik alig várhatják, mikor ülhessenek be gazdátlanul maradt telkeinkbe.

A szülék talán soha sem hanyagolták el annyira legelső kötelességüket, az oktatást, az ősi okosságnak átszivárogtatását a gyermekek szívébe, mint napjainkban. A közvélemény soha

*) Épen e sorokat írom, midőn a Divatcsarnok első és második számában Eszter szerzőjének cikkét „A külföldieskedés“ről hozták. Ajánlom a közönség figyelmébe.

sem volt annyira irány és hatás nélkül, mint az utóbbi években. Hiányzott nálunk minden, mi az elharapódzó, mit mondok elharapódzó! azt kell mondanom, az árvíz gyanánt mindent elözönlő és elborító erkölcsi rothadásnak bármi kis gátot vethetendett. Neme a neki búsulásnak, a kétségbeesésnek, a nembánomságnak szét-tépett minden hagyományos köteléket; rémséges, sivár élvezetvágy ragadá meg a kedélyeket, hideg, sötét, ködös éj borúlt vala ránk és nagyobb süllyedtünk, mintsem tanácsos megvallani.

A métely nem új. Már egy századdal ezelőtt vehetők észre nyomai. Az élvezetvágy akkor kezdette pengetni jogosultságát. XIV. Lajos rothasztó szele akkor surrant át először legmagasb fáink sudarain. Az első rohamot azután csaknem folytonos fuvalom követte, majd erősödve, majd gyengülve, de mindig alább alább ragadta meg fáink lombozatát. Akkor is a műveltség, a divat, az irodalom, a művészet és műipar behizelgő színe alatt és kereskedés útján, ellenörködés nélkül!

Régebben tatár és török, de azon hadak is, (a sok vallon és ki tudja miféle faj) kik mint keresztesek vagy török-kergetők itt tanyáztak, bizony szintén nem a legjobb hírt hagyták maguk után az országban. Ide járultak és járulnak

más példák is, melyeket kitalálni nem lesz nehéz; a példa pedig ragad!

Ha tehát az a kérdés: miért nem házasodnak ifjaink? feleletem ez: Mert sok a rossz példa, és nincs gond rá, hogy a példa ne ragadjon; mert még alig serdültek föl, már is szülei által magukra hagyatva, oktatás, tanács, jó példa, foglalkozás és örszem nélkül szükölködve egyfelől, másfelől pedig elv- és iránytalan olvasmányok, feslett czimborák, folytonos rossz példák, henye és kényeztetett életmód, becs- és jellemtelen vezetők és kábító élvezetek közös hatása által majdnem tolatva igen korán vesznek el nem csak a szerénységet, hanem a szemérmét is, mely egyszer lefoszolván, már többé nem az élvezet a kérdés, hanem a nagyobb förtelem. Azontúl az a legény a csárdában és mit tudom én micsoda bünbarlangban, ki az őseit, ha ott megjelenének, a legnagyobb fájdalommal, szégyennel, bosszúval töltene el, hogy ilyen korcsra juta nevök, egyszóval: az a hős, ki magát legszemtelenebbül viseli s egyszersmind legostobábbul.

Csuda-e, ha ily ifjak nem mernek házaságra lépni? Ők, kikben az önzés megtestesült, ők legyenek hajlandók önfömládozásra? Ők, kiknek életföladata élvezni, gyermekrívást hallgaszanak, vagy ne is merjenek szivarozni, mert a

gyermekágyas asszony idegeit a szivarfüst bántja? Ők, kik eddig marokkal szórták a pénzt, kik hajnalkor jártak haza, kik alig tudták hol áll a fejük a sok mulatságtól, melyekbe hivatalosak voltak, kik, egyszóval, eddig a szétszórtságban gyönyörködtek, most gyűjteni kezdenek? dolgozni? takarékoskodni? otthon ülni? talán beteget ápolni és a czimborák csúfjává lenni?

Azután a nőtelen élet oly kényelmes, oly élvezetdús, oly gondtalan, oly könnyű. Hisz a nős, gyermekes embernek sok háziúr szállást sem akar adni, sok úr az ilyent nem fogadja föl tisztnek, hivatalt sem lehet az ilyennek remélni, sőt vannak, kik növelőkül is csak nőtelen embereket hisznek alkalmazhatni, és pedig oly korúakat, kiket a házasság régen megilletett volna.*)

*) Állapotaink vigasztalhatlanságát mi sem mutatja inkább, mint azon körülmény, hogy nálunk a komolyabb törekvésű ifjúság számára még nem volt senkinek bátorsága lapot indítani. A folyóiratok napi szükséggé lettek: mit gondoltok, micsoda lapot járathatna magyar erkölcsű apa és anya akár fiának, akár leányának, hogy vagy idejét ne kelljen féltennie a haszontalan firraktól, vagy ami az időnél is drágább: lelke szüziességét? A sok divatlap és néplap és képes ujság és színházi lap (már ketőre van kilátás) nyeli a sok pénzt, növeli azt a boldogtalan piperét és hiúságot, táplálja azt a szomorú fölületességet, szórja a sok hamis élezet és elvet, és eltölti az országot a bolond hitttel, hogy ime mily szépen virágzunk, mily hamar értük el Bécsset és Berlint, Brüsszelt és Párist! Még egy lépés és — előttünk London!

Mi azt mondjuk: a természet útját követni okosság, a természet útja pedig a házasság; ők ellenben azt mondják: a társaságban úgy kell élni mint a társaság él; attól eltérni, és a társaságot maga ellen felzúdítani legalább is ostobaság.

De tegyük, hogy a bűnös megtér és házasságról kezd gondolkozni, vajjon kit vegyen feleségül? Hogyan higgyen női hűségben, kit hűtelen nők tanítottak bűnre? hogyan higgyen női szelídség és szemérmességben, ki a pokol furiáit, a szemtelenséget magát nőalakban látta megtestesítve? hogyan bízzék magában, hogy győzni fogja e divatmajmokat, e dologtalan párákat, ez élvezetsovár harpiákat költséggel? Boldogság? Ugy-e, azt eljátszottuk! Szerelem? Ugy-e az hamuvá égett és kormos tőle testünk, lelkünk!

Nem, nem! Ily ifjak és így töltött ifjúság után jobb ha siettetik vesztöket, mert ha házasságra lépnek, a romlottság és nyomor csak terjed; ha nőtelen maradnak, akkor is romlottság és ragály követi lépteiket. De a szülék nem tudom mivel fogják magukat, e pusztulást látva, vigasztalni!

Sajnálak, magyar ifjú, hogy oda jutottál, sajnállak annál inkább, mert meg vagyok győződve, hogy jó eszed és jó szíved mellett jobb

társaságban egy kis gond, egy kis atyai tanács, egy kis anyai figyelmeztetés elegendő lett volna oly irányt adni szép tehetségeidnek, melyet követve bölcs is lehettél volna és boldog is.

Igy pedig

„Lettél zöld fa száraz ága,
Lettél szép ág korecs virága;
A ki pusztulást keres,
Pusztulásra érdemes!“

IV.

Van-e gyógyszer?

Az evangyeliom legszebb gyöngyei közé számítom azt az elbeszélést, mely Lukács XVI. R. a 19. verstől végig található, és azon kezdőd-
vén, hogy: „Vala egy gazdag ember és öltözék
vala bársonyba és biborba és minden napon
vígán lakik vala“, azzal végződik, hogy a gaz-
dag, miután elkárhozott, legalább atyjafiait sze-
rette volna megmenteni, evégre kéri Ábrahámot,
küldené Lázárt hozzájuk, tegyen bizonytságot
nekik, hogy ők is oda, a gyötrellem helyére,
ne jussanak.

Ábrahám mondá: Vagyon Mózesök és pró-
fétáik, hallgassák azokat.

A kínlódó gazdag pedig mondá: Nem úgy, atyám Ábrahám, hanem a halottak közül ha valaki ő hozzájuk menend, megtérnek.

Ábrahám pedig monda neki: Ha Mózeset és a prófétákat nem hallgatják, annak sem hisznek, ha valaki a halottak közül feltámasztatnék is.

Nekünk Mózesen és a prófétákon kívül még evangyeliomunk is van, és van ősi hagyományunk, vannak nemzeti erényeink: a bátorságnak, az emberséges és igazságos érzületnek és a nemeslelkűség számtalan emlékei, a fiúi kegyeletnek, a boldog házasesletnek és a szülék hűséges indulatának ó és újabb, szebbnél szebb példái. És ha még sem okulunk; ha az útat, melyet Mózes és a próféták, az evangyeliom és ősi hagyományunk, a multnak dicső emlékei és a minden korból ránk maradt példák kiszabnak, elhagytuk és folytonosan le le téregetünk róla; ha nem okulván a magunk és számtalan mások ezerféle bűnén és baján, melyek ott várják az embert és megboszulják rajta a méltatlanul elhagyott anyatermészet sérthetlen fönségét; ha a mindennap szélesebbre terjengő erkölcsi rothadás és anyagi romlás látására el nem rémülvén, gyermekeinket sem birjuk a ragálytól megóvni, ha talán ferde elveket csepegtetvén szíveikbe és bűnös példával járván elől,

magunk vagyunk pusztulásuk okozói: vajjon lehet-e még gyógyszer remélni?

Ne feledjük, hogy az emberiség fönmaradása nem csupán a mi érdekünk, hanem az élet Uráé, ki majd gondoskodik róla azontúl is; ne feledjük, hogy a természet az egyént, a családot, a nemzetséget, sőt a nemzetet is nélkülözheti, hogy ezeknek megmentésére egyetlen egyet sem változtatand meg örökké érvényes törvényei közül; hogy tehát egyénnek ha fiaiban élni, családnak ha virulni, nemzetségnek ha terjeszkedni, nemzetnek ha fönmaradni és nemzetül élni ohajt, nem csudákat várnia, hanem egyszerűen de híven azon föltételeket kell teljesítenie, melyekhez a megmaradás reménye kötve van.

A természet gondoskodik, hogy a szerelem lángja firól fira, nemzedékről nemzedékre szálljon; ő gondoskodik, hogy e szent láng mind a két nemű fiataljaink kebléből ki ne haljon; ő szerelemre kényszerít és ösztönöz: a szülék gondja pedig megtenni, hogy e láng idő előtt föl ne lobogjon, hogy mire föllobog, szabad akarattal megáldott gyermekünk ne legyen se többet tudó mint kell, se kevesebbet*); a szü-

*) A leggondosabb szülék is meg vannak akadva, midön a gyermek jö és kérdi, ő honnan lett. A gólya és patak vagy a kút, vásár, angyal és más ilyen gyermeket hozó

lék gondja úgy növelni a fiút és leányt, mintha lehetetlennek tartanak, hogy házasságon kívül maradjon; az ő gondjuk úgy bírni gyermekök bizalmát, hogy az ifju szív első ébredését előbb vegye észre a tapasztalt és híven örökös szülék szeme, mint a tapasztalatlan és munkába merült ifjak gyanúment kebele; az ő gondjuk, minden támadható ismerkedést, mely házassággal nem végződhetik, ha veszélyesnek mutatkozik, mindjárt kezdetében lehetlenné tenni, vagy ha veszélyesnek nem látszik, azt oly korlátok közt tartani, hogy semmi alkalom és idő ne tegye veszélyessé; végre az ő gondjuk a gyermeket úgy növelni, hogy szabad akaratát

tündérek egyideig megnyugtadják ugyan a gyermek kíváncsiságát, de a kicsiny fölön, és ha mi nem világosítjuk föl, majd megteszi hivatlanul más. Rousseau Emiljében van egy ide vágó utasítás, de engem az ki nem elégít. Én igen egyszerűnek találom a dolgot. Ott van a virág, melyből titokteljes úton gyümölcs lesz; ott van a galamb tojása, melyből galambfit költ ki az anyja, ennek titkát is csak bámulni lehet, de megfejtteni nem. Egy lépéssel tovább menve, azt mondom fiamnak: látod édes gyermekem, a gyermekből ember lesz, úgy-e? és az ember megházasodik, és azután a Teremtő a házasembereket megáldja és megszületik nekik a gyermek, de az még nagyobb titok ám, és azt a házások sem tudják meg. — Nincs talán igazam? A gyermek meg lesz nyugtatva; a házasságot úgy fogja tekinteni, mint emberi rendeltetése kiegészítő részét, és a titok nem fogja ingerelni kíváncsiságát soha, mert ott a virág előtte, ott a galamb tojása, ott a selyembogár petéje, és ha látja, hogy e kisebb titkot sem bírja megfejtteni, annál inkább hagyandja békével a magasabbat.

bizvást lehessen saját belátására hagyniok, jól tudván, hogy választásában sietni nem fog soha, legkevésbé pedig oly fontos tárgyban, milyen az élet párjának kiszemelése. Csak azt ne tegyék a szülék, mit oly sokan tesznek, azaz: ne akarjanak ők választani a fiúnak menyasszonyt, a leánynak férjet.

Ezek volnának a szülék teendői.

A család teendőit a fiatalok ezen erkölcsi növelése körül nem szükséges részleteznem. Kinek családja boldogsága szíven fekszik, az tevőlegesen nem fog avatkozni a szülék gondjaiba, annál kevésbé fog dolgozni ellenök, hanem igenis rajta lesz, hogy a növendék tőle is csak jót lásson, csak jót halljon.

A nemzetség kötelékei nálunk ujabban nagyon meglazultak, sok családnál merőben megszakadtak. Ez nincs jól. Ezáltal a házi érények kertje mellől elpusztult a sövény; a régi jó szokásnak nincsen őrzője, és bizvást mondhatom: a házi erkölcsök hanyatlása, a házi örömek forrásának apadása, a becsvágy rugóinak elgyengülése és tágulása onnan eredt ránk, mert a nemzetség tagjai nem ismerik egymást vagy legfőlebb névről, és mert a nemzetségeknek nincsenek elismert fejeik, sem vezetőik. Hogy a vérkötötte ezen kisebb tömbök szétporlódása magának a nemzetnek is széthullására

vezet, ellenben hogy a nemzetségek újból fejeik körül kezdődő csoportulásából a nemzettestnek szilárdulását is lehetne remélni: ezt elég megemlítenem, és minden elfogulatlan ember azonnal át fogja látni, hogy így van, hogy másképen nem is lehet. Ugyanis: mi tartotta meg a nemzetet, hogy szét ne hullongjon, mikor a legnehezebbre, t. i. új hon keresésre vállalkozván, éveket töltött úton, sátrak alatt, a legnagyobb nélkülözések, a legfárasztóbb mindennapi harcok, ellenségeinek folytonos támadásaik és fondorlataik között, és a jövőnek bizonytalanságával szemközt? Vagy volt talán közöttük vagy egy, aki ma előre mondhatta volna, mi lesz holnap? a háború vaskoczkája nem gurúlt-e mindennap újból? Mi tartotta meg? A nemzetségek szoros összetartása, mert kiki tudja, hogy a nemzet írott törvénykönyvet nem hozott magával; ahol pedig írott törvénykönyvek nincsenek, hogyan lehetne ott oly roppant, és pedig harczolva költöző népnél, milyent Árpád magyarjaiban ismerünk, a rendnek és összevágó cselekvésnek csak nyomát is létrehozni, családok, nemzetségek és törzsök szerinti fölosztás nélkül? *)

*) Mily szoros rend lehetett Árpád idejében a magyarok közt, sok különféle jelekből lehet gondolni. Nem tudunk egyetlenegy mondát sem azon időből, mely akár a nem-

Mózeset ipa figyelmeztette mind arra, hogy a népet tizedekbe és századokba kell szedni, mind arra, hogy magának a nemzetségek fejeiből alkosson tanácsot. A bölcsesség hírében álló egyiptomi papok növendéke, az egyiptomi államférfiak tanítványa Mózes, pusztai tanyán lakó ipától tanulja meg a rend titkát, mely egyszerűn abban áll, hogy az ország népe legyen hasonló valamely szép élőfához, melynek legkisebb levelkéje is rajta termett, és melyet, ha meg akarok zörgetni, nem szükséges minden levelét külön megráznom, hanem megrázom a törzsöt és minden ága megrezzen, minden levele megzörren.

A tiszta erkölcs, az ősi szokások legszebbjei, a történelmi hagyományok, a nemzet egész multja feledésbe megy, hol a származás iránt annyira egykedvűek az emberek, hogy még úri

zetségek, akár a vezérek közti viszályról emlékeznek. Annyira tudta minden ember, mi illeti és mi nem. Abból, hogy vezérek vagy hadnagyok választásáról avagy a fejedelem által történt kinevezéséről szintén szó sincsen, az következik, hogy ez a nemzetségek ügye volt. Hogy kiki tudta, melyik tizedbe, melyik századba, melyik ezredbe és melyik zászló alá tartozik, és pedig nemesak a harezoló, hanem kivétel nélkül minden családfő, azt e szó: számüzni és számkivetni oly világosan mondja, hogy elég ha megjegyzem, hogy számüzni csak azt lehet, aki számban van, és hogy most is számba szokta venni a magyar ember amije van, habár nem ír is.

házak gyermekei sem tudják néhai méltóságos nagyatyjok keresztnevét. Ha pedig ezek sem tudják, mennyivel kevesebbet fog törődni elődeivel az, kinek nem maradt tőlük egyebe a pusztá névnél és szegénységénél?

„Ne is fitogtassa nekem senki őseit“, mondja sok szajkó, a divatos beszédeket bölcseségnek tartván. Én pedig azt mondom: az ősök emlékénél szelídebb kényszert nem birunk arra, hogy mi is oly bölcsék és jámborak legyünk mint ők valának, valamint féket sem ismerünk, mely kevésbé fájna mint ismét őseink erényeinek emléke, ha vérünk heve netalán tévútra tántorítana.

Nem azért lett utálatos az ősök emlegetése, mintha az emlegetés maga valakit sérthetne, hanem azért, mert olyanok kezdték emlegetni legsűrűbben és legtöbb göggel, kikről épen anynyi szégyen háramlott vissza őseikre, amennyi fény áradott az ősöktől rájuk. De épen e tekintet az, melyet szem előtt kellene tartania minden nagyhírű embernek, midőn gyermekeit neveli, és azon lennie, hogy fia is bármi sorsban ember legyen a maga talpán, és ilyen embernek növelje viszont a maga gyermekét ő is.

De ők a világnak, az ügyeknek, a hírnek élnek s azalatt a nő és gyermek idegenek gondjára marad. Mi eredménynyel, tudja a történet!

Nagyon is együgyűnek fogok látszani olva-

sóm előtt, ha megtudja, hogy fiatalabb éveimben, valahányszor egyegy bűnöst láttam, mindig önkénytelenül kérdeztem: hát e szerencsétlen teremtésnek nincsenek szüléi? Mit fognak azok mondani? Nincs nagyapja vagy nagyanyja, hogy nem jutottak eszébe? és nem fél, hogy ha e gyalázatot megtudják, rögtön meghalnak? hát már rokonai sincsenek? egyegy jó nagybátyja, nagynénje, legalább öregebb testvére?

Nagyon is érzem, hogy azt a jótékony meleget, melyet édes szüléink szerelmén kívül okos rokonok szeretete fejlődő szívünk körül tartogat, és azt a szelíd világosságot, melyet családjunk történetei sugározhatnak ránk, semmi a világon nem pótolhatja, nem Mózes és a próféták, nem az evangéliom és elvont erkölcsstan, még kevésbé a törvénykönyv és rendőri szabályok.

Különösen a szerelmet és annak hatásait szeretném, ha fiatalságunk ne regényekből, ne képtelennél képtelenebb versekből és ne az utcán tanulná ismerni, mert az minden inkább, csak szerelem nem; hanem tanulná meg azt ismerni úgy, amint az otthon, saját nemzetségök-nél sokszoros példákban nyilatkozhatnék, ha tudnák, kinek melyik a nemzetsége. *)

*) Költőink jobbjai gyakran találták el a természet hangjait. Sok, sok édes órákra emlékezem, melyeket nekik köszönhetek, mert ha egyegy ily sikerült verset elolvas-

Ott látnák az egy szerelemnek három nyilatkozatát: a házasok közt, a szüléknél gyermekeik iránt és a gyermekeknél szüléik iránt, fűszerezve a leggyöngédebb ragaszkodás és a legbensőbb bizalom semmivel nem pótolható indulatai által. Akkor azután ők is szánnának szívök mélyéből, mint én, minden embert, ki a szerelem e hármasszentségét nem ismeri és így valóban azt sem tudja, mi az élet, nem tudja, hogy minden ember élete az emberiség életének folytatásaúl tekintendő, a folytatásnak pedig nem csak előzménye van, hanem kell hogy legyen következménye is.

Eszerént ha van gyógyszer azon baj ellen, mely abban mutatkozik, hogy a házasságok ritkulnak, az itt keresendő. Szülőknek és nevelőknek, íróknak és költőknek meg kell előbb győződniek, hogy a szerelem örök és változhatatlan törvény, hogy lángja a házasságban minden jónak válhatik forrásává, és hosszú, gazdag, hatalmas és dicső nemzeti lét alapjává; hogy ellenben a házasságon kívül e láng csak pusztít, rombol és emészt — házat és hazát, egyént és népeket egyaránt.

tam este lefekvés előtt, vagy reggel, soká csengett utána keblemben az édes vagy bánatos vagy derült érzelem viszhangja. Csak egyet említek: Garay gyönyörű kis képét, melynek címe: „Az örömök öröme.“ (Összes költ. 1854-ki kiad. 52 lap.)

És mért nem csak az egyént pusztítja el a nemtelen szerelem, hanem a nemzeteket is, azért nem nézheti annak vadul csapongó lángjait a nemzet összege sem közönbös szemmel, hanem a tárgy fontosságához képest meg fogja tenni e tekintetben is, mit első kötelessége, az önfentartás, tőle mint nemzettől követel, s amit tennie hatalmában van.

Már megjegyeztem, hogy törvényczikk és rendőrség e tekintetben nem segíthet; itt magunknak kell tennünk, hazafiaknak és honleányoknak egyenlő készséggel és épen annyi egyetérzéssel, mint egyetértéssel.

Azt kérditek, hogy mit?

Megjutalmazni a jót és megbüntetni a rosztat.

Mivel?

A jót, a jutalomnak legédesebb nemével, bizodalunk, szeretetünk és becsülésünk megmutatásával. Evvel nem kell addig várni, míg a külföld megmondja, mily nagy becsű férfiút bírnak ebben vagy abban, sem addig, míg a halál őt sorainkból kiszólítja, sem végre addig, míg egy század legördül bölcsője fölött.

A rosztat ellenben a büntetések legsúlyosabb nemével: azáltal, hogy elfordulunk tőle, hogy kerüljük, hogy éreztetjük vele alacsonyágát, megvonván tőle bizalmunkat.

Erre bátorság kell, tudom, mert vannak korszakok, mikor a gonoszságnak virúl, de azt is tudom, hogy bátorság nélkül nem férfiú a férfiú és az erény merőben lehetetlen.

Korunkban annyira eltompult a helyesnek érzéke, hogy a legtiszteltebb nevek közt olyan férfiakét is találjuk, kiket semmi magasabb tekintet nem kényszerített a nőtelenségre és mégis ridegül éltek napjaikat. *)

A nőt, ki bármily szomorú körülmények lánczolatánál fogva, bü n ö s é l e t r e vetemedett, megvetésünk egész súlyával utasítjuk, ahová tartozik: az emberi faj fekélyei közé, míg a férfit, ki önként és minden helyes ok nélkül, csak divatból választván a nőtelenség állapotát, azáltal a nőnem iránti tiszteletlenséget és annak okait bizony nem csökkenti, minden felelősség alul fölmentjük, és eszünk ágában sincs, őt kötelességmulasztásról vádolni.

Ne vegyük a dolgot egyes ember szempontjából, mert akkor tévedhetünk, hanem vegyük úgy mint kell: a nemzet, sőt az emberiség érdekét tartva szemünk előtt, és akkor kérdem:

*) A legközelebbi multban hány emberünk volt különben derék, de e részben szerencsétlen! Hányan voltak, kik semmibe sem vették a mély alapú igazságot, mely e versből szól hozzánk:

„Indignus vivit per quem non vivit et alter.“

ha a legjobbak, a legtökéletesebbek, azok, akik testi és lelki áldásokban leginkább részesültek, ha a szerelem bölcs kormányzásában ezek nem járnak jó példával elül, más ugyan ki legyen vezérünk? és ha ezektől azt sem tanulhatjuk meg, a gyermek, a férj és apa legszentebb kötelességeiben hogyan kell eljárunk: akkor ugyan miben akarnak nekünk még jó példával szolgálni? A házépítésben? az öltözetkészítésben? vagy az asztal elrendezésében? De kinek kell ház, ruha és étel, ha gyermek nincs? Városok és országok kormányzására akarnak minket megtanítani? De hisz, a város és ország csakhamar lakók nélkül marad, ha gyermekek nem születnek. Vagy ti csak nevelni akartok? Igen szép hivatás az a nevelés, de előbb lenni kell, kit nevelhessetek! Szóval: minden más teendőnél előbbvaló az, hogy szűnjünk meg a szerelemről, és a szerelem egyedül természetes alakjáról, a házasságról, könnyelműen érezni, fölületesen gondolkozni és tanács nélkül határozni.

Értekezésem egész folyama alatt férfiakra volt főképen irányozva figyelmem. Valljon miért?

Mert én minden bűneink és bajaink okát az oktalanságból látom folyni, az oktalanság pedig a férfiakban székel. A férfiút észére bízta a természet; ő tehát álokat is követhet ok helyett és kész az oktalanság. A nőt inkább ér-

zelmeire bízta a közös anya, és így érzelmeire nézve tévedhet, csalódhatik; de míg a nő a maga tévedését, csalódásait csakhamar belátja és megsiratja, addig a férfiú álbölcsésége elboríthatja a világot sok századra és berántja tévedéseibe a nőnemet is; mert hisz a férfiak írják a törvényeket, ők írják a bölcsészeti rendszereket, ők az erkölcs- jog- és egészségtanokat, ők a vallásos nézetek és érzelmek kizárólagos kezelői és irányozói. A nő tévedése neki magának és házi körének árt legtöbbet, példája, ha a férfiak oktalansága a nő tévedéseit nem helyeselné, nem rontana meg senkit, a nők mint írók szintén csak akkor veszedelmesek, ha ferdeségeket írván, az ítésetre hivatott férfiak által nem útasíttatnak rendre.

A férfiaktól eredvén eszerént a bűnök és bajok hosszú lánczolata, rájuk nehezedik a mult és jelenért a felelősség terhe; és őket illeti a kötelesség jóvá tenni, ami el van rontva, hogy a mételynek gát vettetvén, az tovább ne terjedjen; ellenben a helyes és egészséges nézetek minél több követőre és hirdetőre találván, nemzetünk minden rendei visszatérjenek szerelem dolgában a természet útjára, mely egyedül emberhez méltó; melyen őseink századokon, talán évezredekken át megtalálták szíveik és lelkeik nyugalmát; melynek köszönheti most is fajunk,

annyi egyes kitérések daczára, vére tisztaságát, bőséget és melegét; azon útra, melyhez annál szigorúbban kell ragaszkodnunk, minél erősebben hullámszik körülöttünk a többi népek árja, és minél gyakoribb az érintkezés azokkal, kik a szerelemben nem látnak mást, mint nemtelen kéjvágyat, melynek minél gyakoribb és változatosabb kielégítése képezi rájuk nézve a boldogság azon eszményét, mely után sovárganak, rajongnak és törekszenek, és melytől semmi áldozatot sem sajnálnak.

Csudálatosnak fog látszani, de tagadhatlan amit mondok: a bajok és bűnök egész lánczolata a férfiatól ered, tehát a férfi a bűnös, és mégis mindig a nő synli meg leginkább. Mit akar evvel a természet?

A férfi tettelesen vétkezik, és büntetése mégis nemleges: elesik a boldogságtól, melyre bűne által törekedett. A nő inkább nemlegesén vétkezik, és büntetését nemcsak elvesztett boldogsága érzetében veszi, hanem tettelesen, valóságos és sokszor igen-igen élesen metsző fájdalmakban is.

Mit jelent ez?

Ez új bizonyága annak, hogy férfi és nő külön-külön minden tekintetben igen tökéletlen lények; hogy ha vétkeznek, a férfi oktalansága tulajdonképen a nő bűne, mert, teendőjük fő-

lött tanácskozáján, ő neki érzeni kellett, hogy a férfi vagy rossz elvet alkalmaz, vagy jót ugyan de rosszul, és azon ellenálhatlan hatalomnál fogva, melyet a természet a nőnek a férfiú fölött adott, kötelességében is meg tehetségében is állott volna, a férfiút tévedésére figyelmeztetni. Ha nem tette, vagy tenni meg nem kísértette, ő fog lakolni érte. Ellenben a nő érzelmeinek tévedése ismét a nő bűne, mert elvekre nézve lehet tévedni századokig, de az érzelmet téveszteni hosszú időre nem lehet, nem lehet pedig azért, mert megfájdul. Az elv nem ismer fájdalmat, és bármennyire pusztulást okozzon is az emberek közt, nem fogják benne keresni a pusztulás okát, hanem inkább akármilyen másban, ráfogják a sorsra: ő a rossz!

De ebből aztán roppant fontosságú tanulság következik. Először az, hogy a férfiú helytelenül cselekszik, ha nem teszi minden emberi gondolatának részesévé feleségét, és helytelenül cselekszik a nő, ki bármely érzelmét eltitkolja férje előtt. Ebből ismét következik, hogy a feleségnek éppen annyi részvétellel kell viseltetnie férje gondolatai iránt, amennyivel kívánja, hogy férje viseltessék az ő érzelmei iránt. Csak így lehet idővel két fő s egy gondolat, két szív s egy dobbanat, két agy s egy értelem, két szív s egy érzelem. Ebből tovább

következik, hogy az a külön lakása a két házas félnek, melyet úri rendeink a külföldtől, a középrendűek pedig a főrendűektől tanulgatnak, nem válik azon magasabb erkölcsi érdekek javára, melyeket a természet az együttlakás nemesbítésére, de egyszersmind édesbítésére is a házasság védszárnyai alá helyezett, melyet egy szóval életközösségnek nevezünk.

Csak szorosán együtt lakó szülék fogják gyermekeiket ismét jó emberekké növelhetni, egymást kiegészíteni és pótolhatni, valahányszor egyik vagy másik távozni kénytelen.

Ebből ismét következik, hogy a gyermek szobában van tulajdonképen az anya lakása és az apáénak nem kellene lenni attól távol.

A házasságtól való idegenkedésnek ugyanis egyik nagy oka abban rejlik, hogy sem a házasok nem szorulnak napi teendőik közt egymásra, sem a gyermekeket nem növelik maguk, hanem növeltetik mások által, és pedig mihelyt csak lehet, a házon kívül. Mivel pedig a szerelem kötelékei ez által mind a három irányban tágulnak, az emberek elvégre annyira meghűlnek, hogy egész hidegen azt kérdik: mennyibe kerül a háztartás és mi hasznom van belőle.

Hallottam nálunk is, noha nem magyar eredetű embertől: „Ha most ezen gyermekeim

nem volnának, mily fényes házat tarthatnék!“ A gyermekek hallották: Valjon szegény ártatlanok mit érezhettek!

Ily gondolkozás vagy okoskodás mellett nem csuda, ha a házasság költségesnek, a gyermeknevelés terhesnek, a nőtelen élet ellenben szabadnak, könnyűnek és különösen élvezetdús-nak tartatván, a házasságon kívül megöregedő férfiak és nők száma napról napra szaporodik.

A nőké is? Természetesen! A nőtelenül megöregedő férfiú hajadon állapotra kényszeríti azt a szüzet, kit a természet neki szánt vala feleségül; mert azt a képtelenséget csak nem fogja talán állítani senki, hogy az emberek intézkedései a természet szándékai ellen, ezt rá fognák birhatni, hogy az emberek kontárkodásai után induljon ő is? Eszerént minden agglegény után pártában kell maradnia egy-egy leánynak is.

„Meg is érdemlik!“ kiáltja itt harsány torokkal a férfiak nagy serege. „Megérdemlik, mert nem feleségnek valók. Nem tudnak a női kötelességekről semmit, nem kell nekik csak gazdag és bolond férj, hogy fényben, gyönyörben, örök mulatságok közt élhessenek, ha lehetne folyvást csak tükör előtt ülve és a legeszeveszettebb bókokat, a legszemtelenebb magasztalásokat hallgatva és köszönetül legfőlebb egyet mosolyogva.“

„Megérdemlik, mert a leggazdagabb kincstár sem volna elegendő minden szeszélyöket kielégíteni, és mit adnak ők érte? Azt, hogy mindjárt unják magukat, mihelyt a ház dolgai, az élet gondjai, bármely komoly ügy kerül szóba!“ *)

Óh anyák, anyák és magyar anyák! miképp fogtok erről számolni saját elkényeztetett leá-

*) A düh, leányainkat francia nyelvre, zongorára, rajzolásra, hímezés féle kézi munkára taníttatni, talán soha sem volt nálunk oly általános mint most, és bizonyosan soha sem volt annyira ok és szükség nélkül. A többiről most nem szólok, csak a francia nyelvet veszem elő. Minden nemzet jól teszi, ha addig, míg saját bölcei, költői, történetirói, szónokai és levélirói nincsenek, vagy míg ezek az elmék szomját a keblek ohajtása szerént ki nem elégítik, idegen bölcesek, költők, történetirók, szónokok és levélirók műveiben keresi és kölesönzi a mit kíván; de van-e erre ma már nálunk szükség? De melyik is az a francia bölcsész vagy költő, történetiró vagy szónok, kinek kedvéért még most szükséges volna francziául tanulni? A mi jót a francziák írnak, majd lefordítják íróink.

Minden ember jól teszi, ha minél többet tanul. De a tanulásban is van sorozat. Van a mit tudni szükséges, van a mit tudni nem épen szükséges de hasznos, és van a mit tanulni csak divat. Ez rendszeren legtöbb időbe, fáradságba kerül, és rendszeren a hasznos, sokszor pedig a szükséges tanulás kárával. Míg a francia nyelvmesterekre és könyvekre szórjuk a pénzt, azalatt kinevetnök azt, a ki magyar nyelvtant ajánlana, és a mellett a magyar könyvet mind igen drágának találjuk. Pedig de sok hamis elvet, de sok alattomos mérget szíznak be francia könyvekből és mesterektől növendékeink! A czukorsüteményhez szokott inynek de nem jól esik a házi kenyér!

nyaitoknak, ha látni fogjátok, mily szánandó sorsra juttatá őket oktalanságtok!

De én ismét nem az anyáknak szólok, hanem a férfiaknak. Ők bolondítják a hiúságra hajlandó leánykákat; ők épen oly pazarok esetleges tulajdonok dicsérésében, a milyen hiszékenyen hallgatnak rájuk ezek. A hatás kölcsönös, a romlás közös.

Nem először van, hogy az emberek a régi tanokat elfelejtve, vagy bennök többé nem hihetvén, mint pásztortalan nyáj elszélednek és eltévednek. Ilyenkor ne várjon senki segítséget, intést vagy útbaigazítást mástól, hanem gondolkozzék helyzete és választandó útja fölött maga. Látván, mily örvény felé sodortatunk, nem várom, míg ezt más is be fogja látni, mert jól tudom, hogy igen sokan nyitott szemmel sem látnak, hogy büntetésül vakok, vagy hogy szándékosan hunyják be szemeiket. Ezt tudván, nem várhatok, míg mások is menekülésről fognak gondoskodni, hanem megnézem, hol vagyok és merre lehetne az elhagyott jó útra visszatérni; és midőn a követendő irány jósága felől bizonyossá lettem, ha másképen nem lehet, magam szakadok el a tévedők tömegétől és megyek, vissza nem rettenve az engem kinevetők vagy veszélyekkel fenyegetők zajongásától. Majd ha megmenekültem, akkor én rajtam lesz a sor

őket fenyegetni, és ha önkényt vesztökbe ro-
hannak, rajtok — szánakozni. Ki-ki tudja, hogy
ragály idején az elkülönítés a jó gazda első
teendője.

Hátra van némely ellenvetésekre felelnem,
melyeket itt-ott a nőtelen állapot palástolására
hallatnak.

Első helyen áll az ürügy, hogy oly sok
közöttünk a boldogtalan házasság s hogy esze-
rént jobb a nőtelen állapot.

Az igaz, hogy nem minden házasság olyan,
milyen lehetne és milyennek lennie kellene; de
az is igaz, hogy ennek oka nem a házasságban
van, hanem a házásokban, kik vagy a házasság
előtt, vagy a házasság kötésénél, vagy azután,
vagy talán teljes életökben az élet rendelteté-
séről, becséről és föltételeiről, a boldogság
alkatrészeiről, a kötelesség és jogról, az ember
viszonyairól a természethez és annak alkotójá-
hoz, sem magok nem gondolkoztak, sem mások-
tól alapos oktatást nem nyertek, kik tehát ok-
talanúl töltött gyermek- és ifjúkor után oktala-
núl házasodtak és oktalanúl folytatják, a mit
okosan folytatni akarva sem tudnának. Ilyenek-
nek boldogtalan házasságát mentségül idézni
nőtleniségünkért annyi volna, mint bévallani,
hogy tehát mi is oktalanok vagyunk.

Második helyen már nem is ürügy, hanem

kopasz mentség gyanánt azt hozzák föl, hogy a hűség lehetetlen, különben a sok élcz, melyet a nők hűtlenségéről minden társaságban elpatogtatnak, melylyel minden rendű és rangú mulattató könyveink, szindarabjaink, lapjaink és naptáraink telvék, merő rágalom volna, és íróink meg a színház nem hogy javunkra volnának, hanem valóságos megrontóinkat kellene látni bennök, a mennyiben ők is hozzájárulnak, még pedig a nyomtatott vagy a szinpadról elhangoztatott szó egész súlyával, a házasság szentségének bepizkolására; pedig rég mondá Berzsenyi, hogy:

„Minden országnak támasza, talpköve

A tiszta erkölcs.“

E mentség alaptalansága kézzelfogható; de több részből állván, szét kell szednünk. Először is ki merné állítani, hogy a hűség lehetetlen? Ki merné az egész nőnemet elítélni és bolondoknak kikiáltani mindazokat, kik a házasságot azon gondolatra építették, hogy a hűség kötelesség, és a boldog házasságnak, a nyugalmas életnek, az üdvreménynek első és elengedhetlen föltétele? Ki merné bolondoknak és nem csak bolondoknak, hanem szentségtörőknek is mondani mindazokat, a kik valaha házasságra léptek, házasulandókat összeadtak, és mint tanúk, mint szerelmi és hűségi esküik és

fogadásaik meghallgatói és följegyzői, a házasság ünnepélyes megkötésénél jelen voltak és abban részt vettek?

A bűn létezését tagadni senki sem fogja. A hol a bűn lehetetlen, ott szabadság sincs, és így ott erény sincs. De kérдем, mivel érdekelte a nemzet az íróktól, akár a színpadnak írának, akár a napi értesítésnek, akár az alsóbb népnek szerkesztenek naptárakat, akár a felsőbb osztálynak divat- és mulattató lapokat, hogy anyáink-, feleségeink-, nővéreink és leányainkra oly dolgokat koholjanak, melyeket bebizonyítani vajmi nehéz volna, de melyek ellen védelem sincs? Valamint az utczagyermekek a legdrágább ruhát is képes sárral dobálni és a ruhát attól semmi sem védi meg: úgy lehet a legtisztább hölgy hírét is illetni rágalommal, és nincs semmi, a mi őt megvédné. Annál komolyabb dolog az irodalom; annál szükségesb a mindig éber ítészet, annál több kárát fogja vallani a nemzet, ha könyvei, lapjai, színművei, naptárjai és mindennemű nyomtatványai fölött az ellenörködést szabadelvű de az alkalmazásban szigorú ítészet által még tovább is elmulasztandja. *)

*) Hanyatlott, és napról napra mélyebben sülyedő erkölcsi és illendőségi érzetünknek, romlott és egyre romló izlé-

Még egy örv alá búnak a nőtelenkedők, azt mondván, hogy azáltal semmi kötelességet nem mulasztanak; senki jogát nem sértik, sőt amennyiben feleség és gyermek nem terheli vállaikat, több erővel, elszántsággal és több önfölközelési készséggel élhetnek tudománynak, művészetnek, a haza megvédésének, a jó er-

sünknek egyik kiáltó bizonyosága azon hang, melyen némely lapszerkesztő szól a közönséghez; a szellem, mely lapjaink egyik részében lidérezkedik, a szellem- és jellemtelenség, mely másokból kiri. Jobbhoz szokott közönség az első szám láttára már oda ajándékozna az illető uraknak nyomtatott íveiket, hogy anyagi költség után erkölcsi kárt is ne tegyen vele. Mondom, nagyon megfogyott közöttünk apáink okossága, mert némelyek látván, hogy kétértelmű ledér beszédekben és sületlen élecekben túl tesz a belföldi lapokon a külföldi, ezt tartják jobbnak és ezt járatják. Hanem íróink és szerkesztőink jó ideje segítettek magukon, elnevezvén az ítésetet kritikának, a bírálót pedig kritikusnak, és vezett híreket költvén nekik: mert érezték sőt tudták, hogy a mely napon a nemzet elkezdend az ítéset szavára figyelni, a lidérezek órája lejár, és azontúl nekik is kelendő nem csak írniok, hanem olvasniok is, és nem csak lapozgatniok, hanem komolyan tanulniok. Egyik másik bíráló lehet túlszigorú, lehet igazságtalan, lehet részrehajló, mert hol van bíró, ki minden kifogáson túl volna! de a bírálók hibái miatt lemondani minden jó szolgálatról, mit az ítéset mint fenkö, az elmék élesítése, az ízlés tisztázása, az ál-tanok leleplezése, és az igazságnak a rozsdától való megtisztítása által a jelen és utókornak tehet s a miben az ő helyét semmi más intézkedés nem pótolhatja: az azután olyan eljárás, melyről azt mondják, hogy a juhász agyon verte kutyáját, mert megugatta vala komáját. Az igaz, hogy a komát többé meg nem ugatta, de a farkas örült annak legjobban.

kölcsök megőrzésének és terjesztésének, és mit tudom én még miféle jótékony czélnak.

Ismét hármát mondanak egy lélekzettel és az önfeláldozás szépcsevegésű szavával akarják elbódítani, mint édes illattal, a hallgatókat.

Kötelességet nem mulasztasz? Hát ha igen, még pedig a legnemesebbet, melyet még az állatban is megbecsülünk, a hála kötelességét? Szereted-e, hogy élsz? Szeretted-e valaha, még mint öntudatlan, de már érző gyermek, atyádat, anyádat? Tetszett-e valaha a meleg napsugár, a csillagok néma ragyogása, a rózsa illata? Dobogott-e valaha kebled valamely jó bajtársad, jó testvéred elé, hosszú távollét után, vagy ha külföldön találkozáll vele? Nem sírtál soha a czimbalom hangjainál, vagy midőn valamely jól begyakorlott kar elzengé Kölcsey dalimáját? Lám, lám! neked semmi sem kell, semmi sem tetszik, ugyan miért nem öled meg magad? Mit vársz még? mit remélsz? Ugy-e mert szép az istenadta élet még bűvában is! és utánad, azt akarod, hogy még se éljen senki? A mivel szüleidnek tartozol, azt csak úgy róhatod le, ha jó szüle vagy magad is.

Tovább, mi van körülötted, a mit ne emberek fiai vagy leányai készítettek volna? Te azt élvezed, mert hiszen megfizetted. Azt akarod, hogy más emberek fiai és leányai még mint

beteget is ápoljanak, eltemessenek, megemle-
gessenek? És te mindezekért nem tartozol sen-
kinek semmivel? Ki lesz helyetted annak veje,
kinek leányát a természet neked szánta? Óh
irigy te, kinek lehetek volna gyermekei, és
örülhettek volna az életnek, és válhattak volna
belőlök bölcsek és hősök, boldog és dicső em-
berek, és az ő dicsőségök fénye visszazugárzott
volna rád, a tisztas öregre, vagy sírod halmára —
de nem akartad!

Ha senki iránt sem voltál volna igazságta-
lan, tenmagad iránt valál az. Hálátlan az élet
ura iránt, hálátlan az élet megvédője, a haza
iránt, hálátlan szüléid és minden ősöd, fajod
és egész nemünk iránt; mégis azt mondod,
hogy kötelességet nem mulasztasz! És a jó pél-
daadással vajjon ki maradt adós? Hát ha nő-
telenségedet látván, és látván mily magasan
állsz értelem és tisztség dolgában, azt fogják
mondani: én sem házasodom, én is úgy élek
mint amaz úri ember, így könnyebb, így olcsóbb,
így az ember kevesebb fájdalom mellett többet
élvez?

Ugyanezt lehet mondani a kérdés jogi ol-
daláról is. A mivel én másnak tartozom, azt
neki joga van tőlem követelni. Ha én az embe-
riség, a haza, a község és családom jótétemé-
nyeiben részesültem, nekem nem szabad elle-

nük vétenem; nem szabad elmulasztanom azt az életmódot, mely által a család és az emberi nem áldásos fönmaradása egyedül várható; köteles vagyok a szerelem lángját, melylyel szüléim körülvettek, tisztán és teljes erőben éreztetni szüléim unokáival, mert ők sem magukban nem akartak kihalni, sem bennem.

Nőtlenül élni nem bölcsesség, mert a bölcsesség egyik ágazata azt mondja: „Minden erődöt arra fordítsd, a mire adatott, és úgy, miként azt az erő rendeltetése kívánja!“

De nőtlenül élni az elszántságnak és önfeláldozásnak sem jele; sőt tudjátok-e, mikor képes az ember csudákat tenni, tudományban és művészetben, a szónokszéken és a harcz mezején? Mikor felesége és gyermekei gondolata melengíti kebelét. *)

Azért azoknak felelni, kik a házasságtól irtóznak, mert az több mozgékonyt, több éberséget és több önmegtartóztatást kíván, nem is tartom érdemesnek. Gyávát bátorítani elvesztett idő és fáradság!

*) Nagy megnyugvással olvastuk ezen tételünket, előadva azon nagy figyelemre méltó beszédben, melyet a sz. István társulat elnöke az 1859-ki gyűlésen mondott; hol a többi közt érinté, hogy a chinai ember más elitért még a halált is elvállalja, ha ezáltal hátramaradandó özvegye és gyermekei jobblétét elősegítheti. Annyira egy a természet szózata a föld valamennyi népe közt!

A kik pedig azért és csak azért nem házasodnak, hogy a jószág maradjon együtt, és holtuk után szálljon egy főre, azokat nem tudom szánjam-e inkább mint a világ legtudatlanabb embereit, kik azt sem tudják, mily ingattag minden birtok; vagy megvessem őket mint a gyávák gyáváit, kik annyi bizalommal sincsenek önmagukhoz, hogy képesek lesznek szerezni ők is, meg gyermekeik is, mint bárki más.

A ki megnéz két különben egyenlő külső értékű férfiút, de kik közül az egyik boldog házasságban él és szép csoport gyermeknek atyja, talán már nagyapa is; a másik pedig agglegény azok sorából, kik maguktól soha sem tagadtak meg semmit, kik kényelem- és kéjvágyból hagyták el a természet jótékonyan szigorú útját: nézze meg bár őket az élet bármely pontján, már messziről meg fogja látni a különbséget köztök; de e különbség leginkább szembe fog tűnni, ha mind a ketten egyszerre valamely népes gyülekezetbe lépnek. A családapát száz meg száz barátságos ajk és kéz fogja üdvözleni; bizalommal fog seregelni körébe a gyülekezet java; és ha megnyitja ajkait hogy szóljon, rövid beszédének minden hangján ott fog lebegni a meggyőződés láthatatlan nemtője, mely előre is megnyeri a kedélyeket az igazság részére. A másikat tisztelet veendi körül, de

azon neme a tiszteletnek, melylyel a rejtélyes dolgokat nézzük; hiányzik a bizalom, az emberi viszonyok ezen drága kenőcse, mely nélkül jobb távol maradnunk egymástól. Hajlongnak előtte, de kitérnek mihelyt lehet, és ha megszólal ő is, van valami a levegőben, a mi előre inti a hallgatókat, mintha mondaná: kötve higyetek neki, mert a ki egyben vak, a másikban sem lehet élesszemű, és a ki ferde irányt követ az élet főkérdésében, félő, hogy minden más irányt ferdének fog nézni, és így a legjobb akarat mellett is jó tanácsot alig várhatni tőle.

* * *

De félek, nagyon megszoktuk a nemgondolkozást, és sok abból a mit írtam, fejfájást fog okozni messze, messze. Tudom mily nehéz az igazságot nem annyira átlátni, mint hogy átláttuk bevallani, mert akkor azt követni is kellene. Mi pedig megszoktuk a napokat morzsolni a széles kerékvágásban, melynek irányát a divat szabja ki, nem törődve mitsem avval, hogy merre visz és hová jutunk rajta.

Én megmondtam a mit igazságnak tartok, leplezetlenül, és most bízom abban, ki a természetet alkotá, kitől ered a szerelem lángja és ki annak azt az utat jelölte ki, melyet a természet útjának neveztem; bízom az igazság

erejében, melyet csak a szándékos lelki vakság nem bír vagy nem akar megkülönböztetni az ál-tanoktól; bízom a magyar nemzet józan eszében és férfias elszántságában, és bízom a természet leghívebb szövetségesében, az időben, mely minden igazságot előbb utóbb érvényre juttat. A legszebb szó kevesebb a szappanbuboréknál, ha igazságot nem foglal magában; de az igaz szó lehet egyszerű mint a búzaszem, jó földben és jó időjárás mellett ki fog az kelni.

Ha sikerült megmutatnom, mi a szerelem rendeltetése általában, mi különösen az emberi szerelemé; ha oly szerencsés voltam eltalálni az egyetlen egyenes utat, melyen a szerelem jóra vezet; ha eltaláltam a hangot, mely hazám fiaival és leányaival megértesse, mily szent dolog a szerelem a házasságban és mily rombolólag hat a házasságon kívül;*) ha megértették,

*) Megemlítsem-e a kopott szólamot, mely azt tartja, hogy a házasság a szerelem sírja? Kinek kedvéért tenném? A kik a szerelmet nem a természetben tanulták ismerni, hanem versekből, szindarabokból és regényekből, meg az irodalom azon leghitványabb termékéből, a mit nálunk is egykor novellának hittak, most pedig beszélynek, melyet száz darab számra gyártnak hivatottak és hivatalnok és melyet ellenőrizni lehetetlen, mert egészséges szájíz undorodik tőle és ép gyomor meg nem bírja; mondom, kik innen ismerik a szerelmet, meg az útczáról, és tánczvigalmak, estélyek, fürdők és fényes

hogy csak a házasság a természetes állapot, hogy ezzel nem mondtam semmi újat, csak azt, a mit őseink mindig tartottak és követtek; ha kimutattam, mi teendője van a szerelem és házasság körül a családnak, a nemzetségnek és a nemzetnek; ha végre sikerült a házasság ellenségeinek főellenvetéseit kellőleg megvilágítani — akkor nem marad egyéb mondandóm, mint azon ohajtásom: nemzetünk jobbjai, értelmesebjei s bármiképen előljárói, különösen pedig a közvélemény vezetői, az irodalom és művészet kezelői, vajha fölfognák hivatásuk magasztosan komoly fontosságát, és ovakodnának minden téveszme terjesztésétől, minden gyarlóság és hiba legyezgetésétől, és gondolnák meg, hogy

termék levegőjéből és világítása után, azok nekem nem hisznek, mert sokkal hatalmasabb okok sem bírják őket kiábrándítani. A természet romlatlan gyermeke ellenben úgy is tudja, hogy a szerelem csak a házasságban szép és erős és édes és megnyugtató és dicső és halhatatlan!

Az izlés különbözik, és ki tudja, nem izlésünkben hordjuk-e a nekünk szánt sors csiráját, nem oda tette-e láthatatlan kéz az érdemlett jutalom és büntetés elemeit? Én legalább megátkozottnak hiszem mindig azt az embert, a ki látva nem lát, hallva nem hall, értve is félreért, mintha nagyot vétett volna és nem érdemelné, hogy az egyenest ő is egyenesnek lássa, a görbét görbének. Van, a ki csak egyszer hallotta, hogy a házasság a szerelem sírja, és jöhetne Aristoteles, jöhetne Plátó és jöhetne Cicero, és ki nem beszélnék fejéből többé, mert: minden bűnnek van büntetése.

az igazság szolgálatában szenvedni és meghalni szebb és dicsőbb, mint a tévesztett és tévedő tömeg élén vezérkedni,*) és ideig óráig fényleni, hogy későbben legenyhébb büntetésünk legyen a súlyedés örök feledésbe!

*) Nem állhatom, hogy e helyen ki ne fejezzem nagyra becsülésemet azon két lapunk iránt, melyeken kezdetűktől fogva maig látható a törekvés, olvasóikat emelni, és helyes nézeteket, tisztultabb fölfogást és komolyabb lelkiületet terjeszteni az országban. E két lap a Pesti Napló és a Vasárnapi Ujság, társlapjával a Politikai Ujdonságokkal együtt. A szaklapokat nem érintem, mert azokból ki-ki saját szüksége szerint választ; hanem azt igen is ohajtanám, ha a legjobb lapokat legtöbben olvasnák, mert azt tartom, hogy egyetérezní sokszor annyit tesz, mint egyetérteni, egyetérezní pedig csak azok fognak leghamarább, kik ugyanazt olvassák. A többi lapok becséről nem akarok levonni legkissebbet sem, csak várom, mikor jő a szórás ideje és mikor kezd már egyszer elválni a búza a polyva és konkolytól!

*Ugyanazon kiadótól Gallia Fülöp kecskeméti
könyvárus- s általa minden hiteles könyvárusnál
a következő művek kaphatók:*

- HIT- ÉS HONTAGADÓ. Drama 5 felv. Irta Horváth
Döme. 1848. Ára 50 újkr.
- BORGIA LUCRETIA. Drama 3 felv. Hugo Victor után
fordítá Horváth Döme. 1850. Ára 30 újkr.
- TUDOR MÁRIA. Drama 3 felv. Hugo Victor után fordítá
Horváth Döme. 1851. Ára 30 újkr.
- NESLEI TORONY. Drama 5 felv. Dumas után fordítá
Horváth György. 1852. Ára 30 újkr.
- PAUL JONES. Drama 5 felv. Dumas után fordítá Ács
Zsigmond. 1852. Ára 30 újkr.
- PHAEDRA. Tragoedia 5 felv. Racine után fordítá Horváth
Döme. 1852. Ára 30 újkr.
- A VELENCEI KALMÁR. Drama 5 felv. Shakspeare után
fordítá Ács Zsigmond. 1853. Ára 50 újkr.
- ZAIRE. Drama 5 felv. Voltaire után fordítá Horváth
Döme. 1853. Ára 50 újkr.
- EMLÉKLAP a Keeskeméten 1859. October 27-kén tar-
tott Kazinczy-ünnepélyről. Kiadta Horváth Döme.
Ára 20 újkr.
- BÁNK-BÁN. Drama 5 felv. Irta Katona József. A szerző
arczképe s életrajzával kiadta Horváth Döme. Negye-
dik kiadás. Ára 1 fr. 20 újkr.
- LENGYELHON BUKÁSA. Történetrajz. Raumer után for-
dítá Horváth Döme. Ára 60 újkr.